

Ο απόηχος της προσάρτησης της Ανατολικής Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία στον αθηναϊκό τύπο

Βάγια Σερέτη

Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

***Περίληψη:** Στην παρούσα εργασία ερευνάται ο απόηχος που είχε η προσάρτηση της Αν. Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία στον αθηναϊκό τύπο. Μελετώνται τα γεγονότα του βουλγαρικού πραξικοπήματος, η αντίδραση των Ελλήνων της Αν. Ρωμυλίας και η αντίδραση της κοινής γνώμης των Αθηνών. Μέσα από την καταγραφή των συλλαλητηρίων στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις, της δράσης των συλλόγων και των πατριωτικών προσφορών, μέσα από τις περιγραφές της ενθουσιώδους κατάταξης των εφέδρων, από τις παραινετικές επιστολές αλλά και την παράθεση λόγιων ποιημάτων, σατιρικών και δημοτικών τραγουδιών διαφαίνεται η διαμαρτυρία και η οργή της κοινής γνώμης κατά των Βουλγάρων, των Τούρκων, κατά των Μεγάλων Δυνάμεων και τέλος κατά της κυβέρνησης και αυτής της αντιπολίτευσης.*

Λέξεις κλειδιά: Ανατολική Ρωμυλία, Βόρεια Θράκη, κοινή γνώμη, τύπος, εφημερίδες

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μέρος της έρευνας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Διπλωματικής μου διατριβής στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Σπουδές Νοτιοανατολικής Ευρώπης» του τομέα Διεθνών Σπουδών της Νομικής Σχολής του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης με επιβλέποντα καθηγητή τον Καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Χατζόπουλο. Σκοπό της έχει την καταγραφή της αντίδρασης του ελληνικού τύπου κατά τη διάρκεια της εθνικής και πολιτικής κρίσης που προκλήθηκε από την πραξικοπηματική προσάρτηση της Αν. Ρωμυλίας στη Βουλγαρία.

Μέσα από τις ποικίλες καταγραφές του τύπου ανιχνεύονται οι λειτουργίες της δοσμένης ιστορικής στιγμής που αναφέρονται σε συνειδήσεις και συμπεριφορές, σε νοοτροπίες και ιδεολογίες. Στον όρο τύπο, την περίοδο που μελετάμε, δεν μπορούμε παρά να συμπεριλάβουμε μόνο τον έντυπο τύπο, δηλαδή τις εφημερίδες και τα περιοδικά.

Η ιστοριογραφική προσέγγιση του ερευνητέου υλικού καλύπτει τη μικρή χρονική περίοδο από τον Σεπτέμβριο 1885 ως τον Ιούνιο 1886, από την εκδήλωση του βουλγαρικού πραξικοπήματος ως τη λήξη του ναυτικού αποκλεισμού της Ελλάδας από τις Μ. Δυνάμεις και διερευνά την αντίδραση του ελληνικού τύπου της πρωτεύουσας.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε ήταν αυτή της βιβλιογραφικής ανασκόπησης και της μελέτης των ίδιων των εφημερίδων.

Αρχικές πηγές της παρούσας μελέτης αποτέλεσαν οι εξής καθημερινές εφημερίδες της εποχής: «Ακρόπολις», «Εφημερίς», «Νέα Εφημερίς», «Παλιγγενεσία», «Πρωία», «Χρόνος Αθηνών», η εβδομαδιαία σατιρική: «το Άστρ». Μελετήθηκαν και οι

επιθεωρήσεις του έτους 1886 των προαναφερομένων εφημερίδων καθώς και οι επιθεωρήσεις των ετών 1885 και 1886 της «Σφαίρας» και του έτους 1886 της «Ωρας».

Δευτερεύουσες πηγές αποτέλεσαν αυτοτελείς μελέτες και επιστημονικά άρθρα με σχετικό περιεχόμενο.

Οι παραπομπές στις εφημερίδες περιλαμβάνουν τον αρχικό αριθμό του φιλμ, στη συνέχεια τον αριθμό της σελίδας του μικροφίλμ, έπεται το όνομα της εφημερίδας, ακολουθεί ο αριθμός φύλλου κάθε εφημερίδας και, τέλος, παρατίθεται η ημερομηνία. Όσοι αριθμοί σελίδων του μικροφίλμ βρίσκονται σε παρενθέσεις παραπέμπουν στην πρώτη σελίδα του συγκεκριμένου φύλλου.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Ο Ελληνισμός στη Βόρεια Θράκη αποτελούσε ένα δυναμικό στοιχείο κοινωνικά, οικονομικά και πνευματικά. Ζούσε κυρίως στις όχθες των ποταμών Έβρου και Τούντζα και στα παράλια του Εύξεινου Πόντου. Η αστικοποίησή του προκάλεσε την εγκατάλειψη της υπαίθρου και την κατάληψή της από τους Βουλγάρους, οι οποίοι το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα έφθασαν να υπερτερούν αριθμητικά έναντι των άλλων κοινοτήτων. Έντονη ήταν η εκπαιδευτική δράση των Ελλήνων με εκπαιδευτικά ιδρύματα, συλλόγους και βιβλιοθήκες στις πόλεις αλλά και στην ύπαιθρο. Η εκπαίδευση αποτέλεσε πεδίο ανταγωνισμού ανάμεσα στους Βουλγάρους και τους Έλληνες.

Μετά τη βουλγαρική αφύπνιση των Βουλγάρων και τον ρωσοτουρκικό πόλεμο η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου παραχωρούσε την περιοχή της Βόρειας Θράκης στη Βουλγαρία. Από τη Συνθήκη του Βερολίνου που απέκοψε την περιοχή από τη Βουλγαρία και τη βάπτισε Αν. Ρωμυλία, οι Βούλγαροι δεν έπαυαν να οραματίζονται και να αγωνίζονται για την ένωση των τριών Βουλγαριών του Αγίου Στεφάνου: της Βουλγαρίας, της Αν. Ρωμυλίας και της Μακεδονίας του Πιρίν που επίσης με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου δινόταν στη Βουλγαρία. Από την κατοχή της περιοχής από τους Ρώσους γρήγορα επιχειρήθηκε ο εκβουλγαρισμός της. Ο τρόπος εφαρμογής του Οργανικού Νόμου με τις διακρίσεις υπέρ του βουλγαρικού στοιχείου και κατά των άλλων εθνοτήτων οδηγούσε στην ένωση της Αν. Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία. Κάθε ισχυρή εθνότητα προσπαθούσε να καταστήσει αισθητή την παρουσία της με όποιον τρόπο έβρισκε πρόσφορο. Αυτό οδήγησε στα βίαια επεισόδια της 23^{ης} Απριλίου 1885 που ο Αθηναϊκός Τύπος θεώρησε ως προμήνυμα του πραξικοπήματος της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1885 με το οποίο η Βουλγαρία προσάρτησε την Αν. Ρωμυλία.¹ Το πραξικόπημα συντάραξε τους Έλληνες, καθώς η Βόρεια Θράκη ήταν η πρώτη αλύτρωτη χώρα που χανόταν.

Στην Κυβέρνηση έτυχε να βρίσκεται από την 7^η Απριλίου 1885 ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης, ένας άβουλος πολιτικός με ρητορικές ικανότητες. Το πρόγραμμά του είχε σχεδιαστεί για μακροχρόνια ειρήνη. Ο Δηλιγιάννης διείδε τη δυσκολία των περιστάσεων και δεν αποφάσιζε τον πόλεμο. Ωστόσο, για να μην τραβήξει προς το

¹ 5688 81 «Παλιγγενεσία», αρ. 6536, 18 Φεβρουαρίου 1886.

μέρος του ο Χαρίλαος Τρικούπης ως αρχηγός της αντιπολίτευσης τις λαϊκές μάζες με τις φιλοπόλεμες προτάσεις του, παρασύρθηκε από τον λαό και την αρθρογραφία του Τύπου και υποκρινόταν ότι είναι φιλοπόλεμος, με αποτέλεσμα να κρατήσει σε κατάσταση επιστράτευσης για οχτώ μήνες 60.000 επιστράτους και να επιβαρύνει ανεπανόρθωτα την ελληνική οικονομία ώστε αυτή να οδηγηθεί το 1893 στη χρεοκοπία. Η διαμαρτυρία της κυβέρνησης και η επιστράτευση, παρόλο που υποτιμητικά χαρακτηρίστηκε ένοπλη επαιτεία, ήταν ένα μέσο άσκησης πίεσης, μια αντίδραση στο πραξικόπημα.

Με τις Μεγάλες Δυνάμεις αντίθετες σε κάθε πολεμική ενέργεια του Ελληνικού κράτους, η λύση τελικά δόθηκε με τον Ναυτικό Αποκλεισμό που εφαρμόστηκε από πλοία της Μ. Βρετανίας, Γερμανίας, Αυστρο-Ουγγαρίας, ομοίως και Ιταλίας την 26^η Απριλίου 1886.²

Ο ΑΠΟΗΧΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΗΣ ΣΤΟΝ ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΤΥΠΟ

1. Τα γεγονότα του βουλγαρικού πραξικόπηματος

Οι δημοσιογράφοι των Αθηνών συνέλαβαν στις σωστές του διαστάσεις το πραξικόπημα όσον αφορά τις συνέπειές του στην κατάσταση του ελληνικού στοιχείου της Αν. Ρωμυλίας. Εξέφραζαν τη βεβαιότητα όλων των Ελλήνων για την επερχόμενη εξόντωση της ελληνικής φυλής μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα πέντε ή δέκα ετών. Είχαν ήδη δοθεί δείγματα της μεθόδου με την οποία οι Βούλγαροι θα εξαφάνιζαν τους Έλληνες της Αν. Ρωμυλίας. Πεντακόσιους Στενημαχίτες στρατολόγησαν οι Βούλγαροι με θηριώδη βία και τους έστειλαν στη Σλιβνίτσα· από τους δύο χιλιάδες δε ημίονους των ελληνικών χωριών της Στενημάχου άρπαξαν χίλιους πεντακοσίους. Στη Φιλιππούπολη εξανάγκασαν όλους τους Έλληνες να φορούν το βουλγαρικό καλπάκι· αυτός που έβγαινε χωρίς αυτό στις οδούς ραπιζόταν, ραβδιζόταν από τον πρώτο τυχόντα Βούλγαρο και κινδύνευε η ζωή του.³ Στην Καβάρνα οι βουλγαρικές αρχές, αφού έδεσαν τα χέρια των προυχόντων και τους μαστίγωσαν, τους έριξαν δέσμιους στις φυλακές, ενώ ορισμένοι από τους στρατιώτες ατίμασαν και τις γυναίκες, και αυτά γιατί οι Έλληνες αρνήθηκαν να στρατευτούν. Η τρομοκρατία συνεχώς αυξανόταν και η ανασφάλεια για τη ζωή των Ελλήνων κυριαρχούσε.⁴ Ο Αθηναϊκός τύπος περιλάμβανε δημοσιεύματα και για αντίσταση των Ελλήνων και στην Αγκιάλο λόγω της στρατολόγησης. Επίσης η Σωζούπολις, η Μεσημβρία, επειδή δεν αναγνώρισαν την ένωση της Αν. Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία, πολιορκούνταν την 8^η Σεπτεμβρίου από Βούλγαρους χωροφύλακες.⁵

Μετά το πραξικόπημα άρχισε αμέσως ο εκβουλγαρισμός του κρατικού μηχανισμού της Αν. Ρωμυλίας. Ειδοποιήθηκαν οι αρχές των νομών και των επαρχιών της Αν. Ρωμυλίας ότι για τις υποθέσεις τους έπρεπε στο εξής να απευθύνονται προς

² Λουλές, Δημήτρης Κ., Η θέση των Ελλήνων απέναντι στην ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία, Ιωάννινα: εκδόσεις Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 1991, σ. 84.

³ 7491 41 «Ακρόπολις», αρ. 1312, 11 Ιανουαρίου 1886.

⁴ 10724 610 «Παλιγγενεσία», αρ. 6488, 26 Δεκεμβρίου 1886.

⁵ 10724 440 «Παλιγγενεσία», αρ. 6404, 16 Σεπτεμβρίου 1885.

τους Κυβερνώντες στη Σόφια. Τα γραμματόσημα της πρώην Αν. Ρωμυλίας κάηκαν και αντικαταστάθηκαν από βουλγαρικά, αν και δεν αναγνωρίζονταν από τη διεύθυνση των ταχυδρομείων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι αναχωρούντες υποχρεώνονταν να λαμβάνουν βουλγαρικά διαβατήρια. Άρχισε με την αυστηρότερη βία να κυκλοφορεί βουλγαρικό χαρτονόμισμα.⁶ Τα διοικητικά δικαστήρια που λειτουργούσαν στην Αν. Ρωμυλία καταργήθηκαν, με τη δικαιολογία ότι δεν προβλέπονταν από τους δικαστικούς νόμους της Βουλγαρίας και άλλωστε θα επιβάρυναν πολύ τον βουλγαρικό προϋπολογισμό, με τον οποίο καλύπτονταν όλες οι δαπάνες της διοίκησης της Αν. Ρωμυλίας μετά την προσάρτηση της Φιλιππούπολης.⁷

Επιπροσθέτως και άλλοι μηχανισμοί τέθηκαν σε λειτουργία με στόχο την εξουδετέρωση του ελληνικού στοιχείου. Αν και οι Τούρκοι ήταν πολυπληθέστεροι, οι Βούλγαροι στράφηκαν εναντίον τους σε μικρότερο βαθμό, γιατί δεν τους θεωρούσαν επίφοβους, μια και δεν είχαν ρίζες στον τόπο, τον οποίο κατείχαν πέντε αιώνες. Άλλωστε πίστευαν ότι οι Τούρκοι υποτάσσονταν αλόγιστα στο πεπρωμένο. Ειδικός ανταποκριτής της «Ακροπόλεως» από τη Φιλιππούπολη έγραφε ότι ο Ηγεμόνας υποκρινόταν θαυμάσια, δίνοντας από τη μια μεριά υποσχέσεις στην Πύλη για υποταγή και αφοσίωση, δρώντας ωστόσο εναντίον της στην Αν. Ρωμυλία. Η κατάργηση των δύο άλλων γλωσσών ήταν ήδη γεγονός τετελεσμένο. Στις διαμαρτυρίες του Μητροπολίτη Ιωακείμ και των αντιπροσώπων των ελληνικών πληθυσμών της Αν. Ρωμυλίας προς τον Νομάρχη και τον ίδιο τον Ηγεμόνα ο Νομάρχης απάντησε ότι στο εξής η μόνη επίσημη γλώσσα ήταν η βουλγαρική· σ' αυτήν έπρεπε να ήταν γραμμένο κάθε έγγραφο, γιατί αλλιώς καμία προσοχή δεν θα δινόταν στις υποθέσεις της Μητρόπολης. Έθεσαν σε εφαρμογή και σχέδιο ελέγχου της εκπαίδευσης των ελληνοπαίδων της Αν. Ρωμυλίας.⁸

Με σπαραγμό γράφονταν ανταποκρίσεις και άρθρα στον Αθηναϊκό τύπο που διεκτραγωδούσαν την κατάσταση των Ελλήνων στην Αν. Ρωμυλία και προέβλεπαν διαρπαγές των λαμπρότερων εκκλησιών, των κυριότερων δημόσιων κτημάτων, ύβρεις, καταδιώξεις, κινδύνους της τιμής και της περιουσίας τους.⁹

Ο επαπειλούμενος κίνδυνος δεν αφορούσε μόνο την Αν. Ρωμυλία, αλλά και τη Μακεδονία και την υπόλοιπη Ελλάδα. Αυτά τα δεινά περίμεναν, έγραφε η «Ακρόπολις», και τους Έλληνες της Μακεδονίας σε τρία ή πέντε χρόνια και αργότερα τους Έλληνες του ελεύθερου κράτους της Ελλάδας.¹⁰ Ο αγώνας λοιπόν που έπρεπε να διεξαχθεί ήταν υπέρ των εαυτών τους, εφόσον βρίσκονταν τόσο κοντά δύο σλαβικά βασίλεια που το καθένα είχε πληθυσμό τριών εκατομμυρίων και εκτείνονταν μέχρι τη Ροδόπη το ένα και μέχρι τα Βιτώλια (Μοναστήρι) το άλλο.¹¹ Οι δημοσιογράφοι έκρουαν τον κώδωνα κινδύνου, ότι, αν δεν λαμβάνονταν μέτρα, η Μακεδονία σαν άλλη Αν. Ρωμυλία θα χανόταν. Το επόμενο πραξικόπημα θα γινόταν στη Θεσσαλονίκη.¹² Ορατός ήταν ο κίνδυνος που διέτρεχε και η υπόλοιπη Θράκη,

⁶ 7622 426 «Ακρόπολις», αρ. 1241, 31 Οκτωβρίου 1885.

⁷ 7491 133 «Ακρόπολις», αρ. 1355, 3 Φεβρουαρίου 1886.

⁸ 7491 469 «Ακρόπολις», αρ. 28 Απριλίου 1886.

⁹ 7622 426 «Ακρόπολις», αρ. 1241, 31 Οκτωβρίου 1885.

¹⁰ 7491 41 «Ακρόπολις», αρ. 1312, 11 Ιανουαρίου 1886.

¹¹ 7622 292 «Ακρόπολις», αρ. 1208, 27 Σεπτεμβρίου 1885.

¹² 7622 316 «Ακρόπολις», αρ. 1214, 3 Οκτωβρίου 1885.

καθώς επιθυμητή ήταν μία μεγέθυνση της Βουλγαρίας ως το Αιγαίο.¹³ Τέλος συχνά οι δημοσιογράφοι του αθηναϊκού Τύπου υπενθύμιζαν πόσο λίγο η Κωνσταντινούπολη απείχε από τη Βουλγαρία και γι' αυτό κινδύνευε.¹⁴ Από την άλλη πλευρά και οι ρουμανικές εφημερίδες, σχετικά με το μέλλον της Βουλγαρίας, έγραφαν ότι άπαξ και ενωνόταν η Θράκη με τη Βουλγαρία, εύκολη θα ήταν μετά και η ένωση της Δοβρουτσάς με τη Βουλγαρία.¹⁵

Προτεινόταν από το σύνολο του αθηναϊκού Τύπου ο πόλεμος. Ο «Χρόνος Αθηνών» στην επικεφαλίδα του από τις πρώτες μέρες του πραξικοπήματος έγραφε το σύνθημα: «Κηρύξατε τον Πόλεμον!». Μόνο μετά τον ναυτικό αποκλεισμό, προς την έκβαση της κρίσης, την τελευταία εβδομάδα του Απριλίου 1886, διέγραψε το σύνθημα από την επικεφαλίδα, επειδή, κατά τα γραφόμενα, ήταν αμφίβολο αν εκπληρούσε τον σκοπό για τον οποίο γράφτηκε.¹⁶

Αν και ο αθηναϊκός Τύπος δεν έπαψε να προτείνει τον πόλεμο ως απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης, ωστόσο κανείς δημοσιογράφος δεν πρότεινε απελευθέρωση της Αν. Ρωμυλίας. Μόνο ειδικός ανταποκριτής από τη Φιλιπούπολη καλούσε την ελληνική Κυβέρνηση να πέμψει τα στρατεύματά της στην κοιλάδα του Έβρου ποταμού.¹⁷

2. Η αντίδραση των Ανατολικορωμυλιωτών

Το βουλγαρικό πραξικόπημα σήμαινε για τους Έλληνες της Αν. Ρωμυλίας το τέλος της πολιτικής αναγνώρισης που τους είχε αναγνωρίσει η συνθήκη του Βερολίνου και την απαρχή του πλήρους εκβουλγαρισμού των δομών της επαρχίας, καθώς και τον παραγκωνισμό, αν όχι τον διωγμό, των άλλων εθνικοτήτων που συμβιούσαν στην περιοχή. Όσο και να ήθελε ο ηγεμόνας της Βουλγαρίας να παραστήσει ότι επικρατούσε ησυχία και τάξη κατά τη διάρκεια του πραξικοπήματος, η αλήθεια είναι ότι οι Έλληνες της Αν. Ρωμυλίας αντιστάθηκαν.

Οι Βούλγαροι προσπάθησαν να παραστήσουν την ελληνική και τουρκική μειονότητα ως ευμενώς διακείμενες απέναντι στην ένωση της Αν. Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία, ώστε να εκλείψει κάθε επιχείρημα των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων εναντίον αυτής της ένωσης, μια και το σκεπτικό για τη δημιουργία της ημιαυτόνομης επαρχίας της Ανατολικής Ρωμυλίας βασιζόταν στην ύπαρξη ισχυρής ελληνικής παρουσίας στην περιοχή.¹⁸ Γι' αυτόν τον σκοπό από τη μια μεριά προσπάθησαν να φιμώσουν κάθε φωνή διαμαρτυρίας με την επιβολή του στρατιωτικού νόμου, την απαγόρευση της έκδοσης της «Φιλιππουπόλεως» και την απαγόρευση της κυκλοφορίας εφημερίδων σταλμένων από το ελληνικό κράτος, και με ευκολία από την άλλη τηλεγραφούσαν σε καίριες χρονικές στιγμές στα ξένα ειδησεογραφικά πρακτορεία ανυπόστατες ειδήσεις για εκδηλώσεις τιμής και ευαρέσκειας προς τον Ηγεμόνα, στις

¹³ 9329 218 Εφημερίς, αρ. 269, 26 Σεπτεμβρίου 1885.

¹⁴ 9329 424 Εφημερίς, αρ. 361, 27 Δεκεμβρίου 1885.

¹⁵ 7622 281 «Ακρόπολις», αρ. 1205, 24 Σεπτεμβρίου 1885.

¹⁶ 14316 117 «το Άστυ», αρ. 32, 30 Απριλίου 1886.

¹⁷ 7491 (184) «Ακρόπολις», αρ. 1347, 15 Φεβρουαρίου 1886.

¹⁸ 9329 (346) «Εφημερίς», αρ. 325, 21 Νοεμβρίου 1885.

οποίες δήθεν συμμετείχαν και προσωπικότητες (μητροπολίτες, προύχοντες) από τον χώρο της ελληνικής κοινότητας.¹⁹

Η αλήθεια όμως είναι ότι οι Έλληνες της Ανατολικής Ρωμυλίας θορυβήθηκαν με την αναγγελία του πραξικοπήματος, διέκειντο δυσμενώς απέναντί του και αντέδρασαν στο μέτρο του δυνατού.²⁰ Από τις πρώτες μέρες του πραξικοπήματος η «Ακρόπολις» ενημέρωνε για την ηρωική αντίσταση 800 Στενημαχιτών.²¹ Έλληνες σπουδαστές της Ανατολικής Ρωμυλίας στο Παρίσι αντιδρώντας στην είδηση που είχε δημοσιευτεί στο Παρίσι ότι: «αι μειονότητες, Ελλήνων και Τούρκων, έπεμψαν πρεσβείας εις Φιλιππούπολιν, διά να ευχαριστήσωσι την προσωρινήν κυβέρνησιν ...» δημοσίευσαν τη διαμαρτυρία της ελληνικής μειονότητας για τις συνεχείς διώξεις των Βουλγάρων κατά των ελληνικών σχολείων της χώρας, την αγανάκτησή τους για την παραβίαση της συνθήκης του Βερολίνου. Δήλωσαν ότι προτιμούν χίλιες φορές περισσότερο την τουρκική εξουσία από τον εκβουλαρισμό.²²

Με την παρουσία των Τούρκων επιτρόπων Λεβίβ και Γαβδάν στην περιοχή είχαν οι Ρωμυλιώτες Έλληνες μία ευκαιρία για να αντιδράσουν. Όμως η αποτυχία της συνδιάσκεψης, η ασυμφωνία των Δυνάμεων, ο ανταγωνισμός μεταξύ Ρωσίας και Αυστρίας, η υπεράσπιση των βουλγαρικών πόθων από την Αγγλία, η απόκρουση της σερβικής εισβολής, οι ενδείξεις της παλινδρόμησης της ρωσικής κυβέρνησης, το αίμα των Βουλγάρων της Ρωμυλίας που χύθηκε κατά τον Σερβοβουλγαρικό πόλεμο, το αναποφάσιστο της Πύλης για μια δραστική ενέργεια, όλα αυτά ενθάρρυναν ακόμη περισσότερο τους Βουλγάρους, ώστε να αντισταθούν κατά της αποστολής της Πύλης. Έτσι, αμέσως ξεσηκώθηκαν οι Βούλγαροι της Ρωμυλίας που συγκρότησαν θορυβώδη συλλαλητήρια σε όλες τις πόλεις και τα χωριά και διαμαρτυρήθηκαν κατά της επανόδου στο πρώην καθεστώς, διακηρύσσοντας στους αντιπροσώπους των Δυνάμεων ότι δεν ανέχονταν την παρουσία των Τούρκων απεσταλμένων· κάθε διάβημα για δημοσίευση της προκήρυξης που έφεραν θα γινόταν αιτία διατάραξης της ησυχίας του τόπου. Στη Φιλιππούπολη στρατοπέδευσε όχλος πολύς ενόπλων χωρικών από τα περίχωρα για να καταδειχτεί ότι οι διακηρύξεις και οι απειλές αυτές δεν ήταν λόγια απλά, αλλ' απόφαση σταθερή. Ταυτόχρονα προσκλήθηκαν ο Έλληνας μητροπολίτης και οι προύχοντες της ελληνικής κοινότητας να μην έρθουν σε καμία συνεννόηση με τους Τούρκους απεσταλμένους, γιατί σε διαφορετική περίπτωση κανείς δεν μπορούσε να εγγυηθεί για την ασφάλεια της ζωής και της περιουσίας τους. Παρόμοιες απειλές έγιναν και προς τους Έλληνες του Πύργου, της Αγκιάλου και του Καβακλή. Βεβαιωνόταν στον αθηναϊκό τύπο δε ότι μυστικές εταιρίες εμπρηστών και ληστρικές συμμορίες παντού σχηματίστηκαν με σκοπό να καταστρέψουν και να αρπάξουν κάθε τι ελληνικό, αν οι Έλληνες εκδήλωναν τα ανθενωτικά τους αισθήματα. Οι Βούλγαροι δεν είχαν ξεχάσει ότι ένας από τους κυριότερους λόγους για τους οποίους ίδρυσε η Ευρώπη την Αν. Ρωμυλία ήταν και η ύπαρξη σ' αυτήν του ελληνικού στοιχείου και εκείνη τη στιγμή φοβούνταν κάθε χριστιανική φωνή

¹⁹ 7491 (153) «Ακρόπολις», αρ. 1340, 8 Φεβρουαρίου 1886.

²⁰ 9329 (411) «Εφημερίς», αρ. 355, 23 Δεκεμβρίου 1885.

²¹ 7622 246 «Ακρόπολις», αρ. 1196, 14 Σεπτεμβρίου 1885.

²² 9329 (184) «Εφημερίς», αρ. 255, 12 Σεπτεμβρίου 1885 και 9329 (194) «Εφημερίς», αρ. 260, 17 Σεπτεμβρίου 1885.

διαμαρτυρίας από την Αν. Ρωμυλία κατά της ένωσης. Θέλησαν συνεπώς να την καταπνίξουν με την τρομοκρατία. Για τον αντίθετο λόγο οι Τούρκοι Λεβίβ και ο Γαβδάν προέτρεψαν τους Έλληνες να προβούν σε διαμαρτυρία, γεγονός που έγινε γνωστό στους Βουλγάρους. Η «Ακρόπολις» επέκρινε την Πύλη για την προσπάθειά της να χρησιμοποιήσει τους Έλληνες ξεσηκώνοντάς τους και να τους καταστήσει θύματα της αγριότητας των Βουλγάρων χωρίς να έχει διάθεση η Τουρκία να λάβει ένα γενναίο μέτρο κατά των Βουλγάρων, χωρίς να τολμά να στείλει στρατό. Θεωρούσε ότι έπρεπε για την ασφάλειαν των ατυχών ομογενών να τεθεί φραγμός στις μικροπονηριές της Πύλης με έντονες παραστάσεις από τους αρμόδιους.²³

Από τις χαρακτηριστικότερες πράξεις που καταγράφονταν στον αθηναϊκό τύπο της εποχής αντίδρασης των Ελλήνων της Αν. Ρωμυλίας ήταν η αποφυγή της κατάταξής τους στον στρατό της Βουλγαρίας και Αν. Ρωμυλίας. Όταν με την κήρυξη του Σερβοβουλγαρικού πολέμου οι ανάγκες στον βουλγαρικό στρατό αυξήθηκαν, κλήθηκαν σε επιστράτευση οι Έλληνες και οι άλλες εθνικότητες της Αν. Ρωμυλίας. Οι μειονότητες ταραχτήκαν, γιατί κανείς δεν επιθυμούσε να πολεμήσει εναντίον των Σέρβων. Η αγορά της Φιλιππουπόλεως έμενε σχεδόν έρημη από ανθρώπους, επειδή κρύβονταν στα σπίτια τους από τον φόβο της στρατολογίας.²⁴ Οι Έλληνες της Αν. Ρωμυλίας απέφευγαν την κατάταξή τους στον βουλγαρικό και ανατοlikορωμυλιωτικό στρατό με κίνδυνο πολλές φορές της ζωής τους.²⁵ Πράγματι όλοι οι Έλληνες της Ρωμυλίας αντέδρασαν και ιδίως οι Στενημαχίτες. Ο δήμαρχος της Στενημάχου και ο βουλευτής προσπάθησαν να αποτρέψουν την επιστράτευση των Ελλήνων. Οι Έλληνες που βίαια σύρονταν στους στρατώνες, μεταξύ των οποίων και 40 Στενημαχίτες, αντιστάθηκαν, αλλά όταν δεν κατόρθωσαν τίποτε, άρχισαν να τρέπονται προς τους αγρούς, όπου χωροφύλακες τους καταδίωξαν και σκότωσαν μερικούς. Οι αντιπρόσωποι των Δυνάμεων έκαναν παραστάσεις προς τις κυβερνήσεις τους και έτσι οι Βούλγαροι αναγκάστηκαν να αφήσουν όλους τους Έλληνες.²⁶ Και ενώ ήταν αντίθετοι στη στράτευσή τους στον βουλγαρικό στρατό, ζητούσαν από το ελληνικό κράτος να τους δεχτεί ως εθελοντές και με προθυμία κατατάσσονταν στον ελληνικό στρατό Έλληνες από τη Στενήμαχο, τη Φιλιππούπολη και άλλα μέρη της Αν. Ρωμυλίας, παρά τις δυσκολίες λόγω του αποκλεισμού της Αν. Ρωμυλίας, γεγονός που χαροποιούσε τους δημοσιογράφους, οι οποίοι εξέφραζαν την ευχαρίστησή τους: «Χθες κατετάχθησαν, εκτός των άλλων εν σώματι και 100 Θράκες εξ Ανατολικής Ρωμυλίας ως εθελονταί, και πολλοί άλλοι του εξωτερικού αυθορμητώς προσέρχονται ή παρασκευάζονται προς τον σκοπόν τούτον.»²⁷

Και όταν οι ενέργειες των Ελλήνων έπαυσαν να έχουν ως στόχο τους Βουλγάρους και στόχευαν τους Τούρκους, με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη της Φιλιππούπολης

²³ 7622 (546) «Ακρόπολις», αρ. 1271, 30 Νοεμβρίου 1885.

²⁴ 9329 (367) «Εφημερίς», αρ. 334, 30 Νοεμβρίου 1885.

²⁵ 9329 351 «Εφημερίς», αρ. 327, 23 Νοεμβρίου 1885.

²⁶ 9329 327 «Εφημερίς», αρ. 316, 12 Νοεμβρίου 1885.

²⁷ 7622 (320) «Ακρόπολις», αρ. 1215, 4 Οκτωβρίου 1885 και 7491 (15) «Ακρόπολις», αρ. 1305, 4 Ιανουαρίου 1886 και 7491 (171) «Ακρόπολις», αρ. 1344, 12 Φεβρουαρίου 1886 και 7491 (188) «Ακρόπολις», αρ. 1348, 16 Φεβρουαρίου 1886.

συλλέγονται έρανοι και αποστέλλονται εθελοντές στην Ελλάδα, γεγονός που εξοργίζει τους Τούρκους.²⁸

Αυτό λοιπόν ήταν το φρόνημα όλων των Ελλήνων της Αν. Ρωμυλίας. Ωστόσο οι επικεφαλής των Ελλήνων αναγκάστηκαν να εκφράσουν δημόσια τη χαρά τους για την ένωση της Αν. Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία, Τις φορές που αναπέμφθηκαν ύμνοι προς τιμήν του ηγεμόνα, πραγματοποιήθηκαν κάτω από βία, ή όταν πια όλα είχαν κριθεί οριστικά και δεν είχαν να αναμένουν τίποτα από κανέναν οι Έλληνες της Αν. Ρωμυλίας. Το μόνο που τους έμενε ήταν ο συμβιβασμός με το ισχύον καθεστώς της προσάρτησης, για να αποσπάσουν από τις αρχές υποσχέσεις για τον σεβασμό των δικαιωμάτων τους, και η μετάθεση των ελπίδων για το μέλλον. Έτσι, μεταξύ άλλων καταπιέσεων αναφέρεται ο εξαναγκασμός του δημάρχου της Αγκιάλου να ζητωκραυγάσει μέσα στην εκκλησία υπέρ του ηγεμόνα και της Ένωσης.²⁹

Το παρόν κεφάλαιο κλείνει με την αντίθεση ανάμεσα στο *φαίνεσθαι* και το *είναι*. Στο φιλικό κλίμα της επίσκεψης του ηγεμόνα στον Έλληνα Μητροπολίτη απαντά η γεμάτη οδύνη και αγωνία επιστολή του ειδικού ανταποκριτή της Ακρόπολης στη Φιλιπούπολη. Στις 5 Φεβρουαρίου 1886 έφθασε στη Φιλιπούπολη ο Ηγεμόνας και στις 8 Φεβρουαρίου επισκέφτηκε την Α. Π. τον Έλληνα Μητροπολίτη σε φιλικό κλίμα και εκτός των άλλων η Α. Υ. παρεκάλεσε τους Έλληνες να αποστείλουν τα παιδιά τους στη στρατιωτική Σχολή της Σόφιας.³⁰ Από την άλλη μεριά ειδικός ανταποκριτής της «Ακροπόλεως» εξέφραζε την απελπισία του για την υποδοχή του Βάττεμπεργκ στη Φιλιπούπολη μετά την αναγνώρισή του ως διοικητή της Αν. Ρωμυλίας: «Αισθάνομαι την καρδιάν μου φλεγμαίνουσαν υπό οδύνης και απελπισμού, βλέπων την ωραίαν Φιλιπούπολιν μου, ένθα προ εικοσαετίας μόλις ηκούετο φθόγγος βουλγαρικός, αναγνωριζομένην πλέον ως πόλιν βουλγαρικήν. Η κόνις των οστών του Μακεδόνας Φιλίππου βεβαίως θα συνταραχθή όπου του κόσμου και αν ευρίσκηται, επί τη ανιέρω ταύτη βεβηλώσει, και συ, Ελλάς μου, αισθάνθητι ερύθημα αγανακτήσεως επί του προσώπου σου, βλέπουσα αποβαρβαρουμένην μίαν των πολυτιμότερων Ακροπόλεων σου, ένα των λαμπροτάτων αδαμάντων του στέμματός σου». Ο ανταποκριτής κατέληγε καλώντας την Ελλάδα να στείλει τα στρατεύματά της στις πεδιάδες της Θράκης και τον «γλυκύτατο» Έβρο, για να ελευθερώσουν τις ελληνικές περιοχές.³¹

3. Τα συλλαλητήρια στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις

Το άκουσμα της είδησης του πραξικοπήματος συντάραξε τον ελληνικό λαό και τον αθηναϊκό τύπο. Αμέσως οργανώθηκαν συλλαλητήρια διαμαρτυρίας πρώτα στην Αθήνα και στη συνέχεια σε πολλές άλλες πόλεις της Ελλάδας.

Στα ψηφίσματα στα οποία κατέληξαν αυτά τα συλλαλητήρια με αποδέκτες τον πρωθυπουργό, τον βασιλιά, τους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων αλλά και τον Ελληνισμό εκτός των συνόρων της Ελλάδας, εκφράζεται η βαθιά αγανάκτηση για

²⁸ 7622 (594) «Ακρόπολις», αρ. 1283, 1 Δεκεμβρίου 1885.

²⁹ 7622 (396) «Ακρόπολις», αρ. 1234, 24 Οκτωβρίου 1885.

³⁰ 7491 (153) «Ακρόπολις», αρ. 1340, 8 Φεβρουαρίου 1886.

³¹ 7491 (184) «Ακρόπολις», αρ. 1347, 15 Φεβρουαρίου 1886.

τις πανσλαβιστικές απόπειρες. Το πραξικόπημα θεωρείται ως αρχή της εκτέλεσης προμελετημένου σχεδίου για την εξόντωση του ελληνικού έθνους και τον σφετερισμό και άλλων χωρών του. Επισημαίνεται ο κίνδυνος που διατρέχει η Μακεδονία αλλά και η ίδια η Ελλάδα (σαν να μην ήταν από μόνο του αρκετό και να μην άξιζε τον ξεσηκωμό το ίδιο το πραξικόπημα στην Αν. Ρωμυλία, αλλά να χρειαζόταν επιπλέον ενισχυτικά επιχειρήματα για την αντίδραση και τις συνεπαγόμενες θυσίες). Ζητείται «ανδρική» αντίδραση, πατριωτική ενέργεια από την κυβέρνηση για τη σωτηρία του Ελληνισμού απέναντι στη «βάρβαρη» εισβολή των Βουλγάρων στη χώρα του Φιλίππου και του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Ζητείται και η σύμπραξη της αντιπολίτευσης. Δηλώνεται το αμείωτο φρόνημα του λαού και η προθυμία του να υποστεί κάθε θυσία για την υποστήριξη των δικαιωμάτων του Ελληνισμού και την απόκρουση των Βουλγάρων. Ακούγονται συνθήματα κατά των Βουλγάρων και υπέρ του πολέμου· τα σοβινιστικά πάθη καλλιεργούνται ανάμεσα στους δύο λαούς. Δηλώνεται η ένθερμη υποστήριξη στην κυβέρνηση, με την προϋπόθεση, όμως, κάποιες φορές ότι θα ενεργεί σύμφωνα με το εθνικό καθήκον.³²

Οποσδήποτε τα συλλαλητήρια έδειχναν ότι οι Έλληνες του ελληνικού κράτους συμμερίζονταν την αγωνία των Ελλήνων της Αν. Ρωμυλίας. Ωστόσο, δεν κατέληγαν σε απόφαση σχετικά με την Αν. Ρωμυλία, παρά μόνο γενικά για άλλες αλύτρωτες ελληνικές περιοχές.

Μετά την πρώτη αυθόρμητη διαμαρτυρία³³ ακολούθησαν τα εξής οργανωμένα συλλαλητήρια:

1. Το μεγάλο συλλαλητήριο της 9ης Σεπτεμβρίου 1885.³⁴

2. Τα συλλαλητήρια Πειραιά³⁵ και επαρχιών: στην Καλαμάτα,³⁶ την Πάτρα,³⁷ το Αίγιο,³⁸ το Ναύπλιο,³⁹ το Γαλαξίδι, τη Λάρισα, την Αταλάντη,⁴⁰ τα Σφακιά και σε άλλες επαρχίες της Κρήτης, στην Ξάνθη,⁴¹ την Τρίπολη, το Γύθειο,⁴² τον Βόλο,⁴³ την Άνδρο,⁴⁴ τη Ραψάνη,⁴⁵ τα Τρίκαλα.⁴⁶

³² 14835 369 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 183, 10 Σεπτεμβρίου 1885/ 14835 375 «Χρόνος Αθηνών» αρ. 185, 13 Σεπτεμβρίου 1885/ 7622 229 «Ακρόπολις», αρ. 1192, 10 Σεπτεμβρίου 1885/ 7622 234 «Ακρόπολις», αρ. 1193, 11 Σεπτεμβρίου 1885/ 9329 187 «Εφημερίς», αρ. 286, 13 Σεπτεμβρίου 1885/ 9329 226 «Εφημερίς», αρ. 273, 30 Σεπτεμβρίου 1885/ 7622 337 «Ακρόπολις», αρ. 1219, 9 Οκτωβρίου 1885 κ.ά.

³³ 14835 369 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 183, 9 Σεπτεμβρίου 1885.

³⁴ 7622 229 «Ακρόπολις», αρ. 1192, 10 Σεπτεμβρίου 1885.

³⁵ 7622 250 «Ακρόπολις», αρ. 1197, 15 Σεπτεμβρίου 1885.

³⁶ 14835 369 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 183, 10 Σεπτεμβρίου 1885/ 7622 234 «Ακρόπολις», αρ. 1193, 11 Σεπτεμβρίου 1885.

³⁷ 7622 246 «Ακρόπολις», αρ. 1196, 14 Σεπτεμβρίου 1885.

³⁸ 7622 254 «Ακρόπολις», αρ. 1198, 16 Σεπτεμβρίου 1885.

³⁹ 14835 375 «Χρόνος Αθηνών» αρ. 185, 13 Σεπτεμβρίου 1885.

⁴⁰ 7622 258 «Ακρόπολις», αρ. 1199, 17 Σεπτεμβρίου 1885.

⁴¹ 7622 262 «Ακρόπολις», αρ. 1200, 18 Σεπτεμβρίου 1885.

⁴² 7622 261 «Ακρόπολις», αρ. 1200, 18 Σεπτεμβρίου 1885.

⁴³ 7622 265 «Ακρόπολις», αρ. 1201, 19 Σεπτεμβρίου 1885.

⁴⁴ 7622 266 «Ακρόπολις», αρ. 1201, 19 Σεπτεμβρίου 1885.

⁴⁵ 9329 208 «Εφημερίς», αρ. 265, 22 Σεπτεμβρίου 1885.

⁴⁶ 7622 274 «Ακρόπολις», αρ. 1203, 21 Σεπτεμβρίου 1885.

Μεγάλο συλλαλητήριο έγινε στις 15 Σεπτεμβρίου 1885 στη Λάρισα, στο οποίο πήραν μέρος όλοι οι κάτοικοι της πόλης, Έλληνες, Τούρκοι και Εβραίοι.⁴⁷ Ο «Χρόνος Αθηνών» αναδημοσίευε το τέλος της αγόρευσης του τούρκου καθηγητή Αλή Εφένδη: «Εάν πρόκειται να διαλυθεί το μουσουλμανικό έθνος από την Ευρώπη και να απωλέσει τα διά πολέμου και θυσιών κατακτηθέντα προ τεσσάρων αιώνων μέρη, ταύτα πρέπει ν' αποδοθώσιν εις τους αληθείς κυρίους, τους Έλληνας, διότι απ' αυτούς και μόνους τα επήραν».⁴⁸

Αλλά και στην Ξάνθη, σύμφωνα με ιδιωτικές επιστολές, οι εκεί Τούρκοι και Έλληνες διοργάνωσαν από κοινού διαδήλωση και διαμαρτυρία κατά του βουλγαρικού κινήματος.⁴⁹

3. Το μεγάλο συλλαλητήριο των συντεχνιών της 29^{ης} Σεπτεμβρίου κατά το οποίο επεισόδια, που οδήγησαν σε συλλήψεις, προκλήθηκαν κάτω από την οικία του Δηλιγιάννη.⁵⁰

4. Το συλλαλητήριο μετά από τον λόγο του βασιλιά στη Βουλή.⁵¹

5. Το συλλαλητήριο της 12^{ης} Ιανουαρίου 1886 κατά του Ρούμπολδ.⁵²

6. Το συλλαλητήριο στον Πειραιά της 13^{ης} Ιανουαρίου⁵³ και τα συλλαλητήρια στο Ναύπλιο στη Σύρο, στη Σπάρτη και αλλού που κατέληξαν σε φιλοπόλεμα ψηφίσματα.⁵⁴

7. Τα συλλαλητήρια μετά τη δήλωση υποχώρησης του Δηλιγιάννη.

α) Το συλλαλητήριο της 15^{ης} Απριλίου.⁵⁵

β) Το συλλαλητήριο της 15^{ης} Απριλίου του Εθνικού Δεσμού.⁵⁶

γ) Το συλλαλητήριο της 16^{ης} Απριλίου.⁵⁷

8. Το συλλαλητήριο για τον ναυτικό αποκλεισμό της 27^{ης} Απριλίου.⁵⁸

Ο ανεξάρτητος αθηναϊκός τύπος όχι μόνο στήριξε τέτοιες διαδηλώσεις, αλλά τις προκάλεσε και παρότρυνε τον λαό να συμμετάσχει μαζικά. Από τους ομιλητές των πρώτων συγκεντρώσεων ήταν ο δημοσιογράφος Κ. Δούνης. Ο «Χρόνος Αθηνών» στο κύριο άρθρο του στις 9 Σεπτεμβρίου προέτρεπε τον ελληνικό λαό να διαμαρτυρηθεί σύσσωμος με μία φωνή στο όνομα των συμφερόντων του Ελληνισμού και του Διεθνούς Δικαίου κατά της ένωσης της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία. Θεωρούσε ότι έπρεπε να γίνουν από άκρη σε άκρη στην «ελεύθερη και αλύτρωτη Ελλάδα» συλλαλητήρια.⁵⁹

⁴⁷ 9329 210 «Εφημερίς», αρ. 266, 23 Σεπτεμβρίου 1885/ 7622 258 «Ακρόπολις», αρ. 1199, 17 Σεπτεμβρίου 1885/ 14835 400 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 199, 26 Σεπτεμβρίου 1885.

⁴⁸ 14835 400 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 199 26 Σεπτεμβρίου 1885.

⁴⁹ 7622 262 «Ακρόπολις», αρ. 1200, 18 Σεπτεμβρίου 1885.

⁵⁰ 8409 250 «Νέα Εφημερίς», αρ. 274, 1 Οκτωβρίου 1885/ 10724 465 «Παλιγγενεσία», αρ. 6416, 30 Σεπτεμβρίου 1885/ 9329 225 «Εφημερίς», αρ. 273, 30 Σεπτεμβρίου 1885.

⁵¹ 14835 435 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 216, 13 Οκτωβρίου 1885.

⁵² 8410 29 «Νέα Εφημερίς», αρ. 13, 13 Ιανουαρίου 1886/ 7491 49 «Ακρόπολις», αρ. 1314, 13 Ιανουαρίου 1886.

⁵³ 5688 23-24 «Παλιγγενεσία», αρ. 6507, 14 Ιανουαρίου 1886.

⁵⁴ Κορδάτος, Γιάννης, ό.π., σ. 479.

⁵⁵ 7491 425 «Ακρόπολις», αρ. 1405, 16 Απριλίου 1886.

⁵⁶ Στο ίδιο.

⁵⁷ 7491 429 «Ακρόπολις», αρ. 1406, 17 Απριλίου 1886.

⁵⁸ 6790 93 «Πρωία», αρ. 2182, 28 Απριλίου 1886.

⁵⁹ 14835 368 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 182, 9 Σεπτεμβρίου 1885.

Τον ρόλο αυτών των διαδηλώσεων τον καταγράφει ο ίδιος ο TIMESON (Χρονόπουλος), συντάκτης της «*Ακροπόλεως*», στο πρωτοσέλιδο της 13^{ης} Σεπτεμβρίου, σχολιάζοντας τα έκτροπα που έγιναν στη διαδήλωση του Πύργου. «... Οι Έλληνες συμμετέχοντας σε συλλαλητήρια αναδεικνύονται γενναίοι πατριώτες. Και η Ελλάς δίνει την εντύπωση στους Ευρωπαίους ότι συνταράσσεται στις κρίσιμες αυτές περιστάσεις. Οι Έλληνες των υποδουλωμένων περιοχών ενισχύονται και ενθουσιάζονται βλέποντας την πρωτεύουσα να διαμαρτύρεται έντονα και τις επαρχίες να δείχνουν τέτοια φιλοπατρία. Οι Έλληνες στη Μακεδονία αντλούν από τα γεγονότα νέες δυνάμεις, ενώ οι Βούλγαροι μαθαίνουν για την αντίδραση των Ελλήνων. Τέτοιες είναι οι πολύτιμες συνέπειες των εξεγέρσεων του κέντρου και κάθε γωνιάς της Ελλάδας».⁶⁰

Βέβαια δεν έλειψαν και οι φωνές που συνιστούσαν ηρεμία στον λαό και ισχυρίζονταν ότι οι υπαίθριοι ρήτορες πολλές φορές έβρισκαν ευκαιρία για να εκτονώσουν τα πάθη τους. Συγκεκριμένα κατονομαζόταν ο Αναστάσιος Γεννάδιος που, κατά τη γνώμη της «*Παλιγγενεσίας*», εκείνο τον καιρό που απαιτούνταν ακλόνητη εμπιστοσύνη στον βασιλιά, εκείνος έσπερνε τον σπόρο της αμφιβολίας.⁶¹

Δεν έλειψε και γενικότερα ο σκεπτικισμός σχετικά με αυτές τις διαδηλώσεις. Διατυπωνόταν από τον τύπο ο φόβος μήπως όλος ο ενθουσιασμός αναλωνόταν σε επιδείξεις και σε κενούς λόγους και έχανε τον δυναμισμό του. Κρινόταν ότι δεν ήταν έργο των συλλαλητηρίων να βουλεύονται σχετικά με τον τρόπο της στρατιωτικής ενέργειας. Προτεινόταν να καταταχτούν στον στρατό όσοι ήθελαν να προμαχήσουν για τον Ελληνισμό. Οι διαδηλώσεις και τα συλλαλητήρια και τα βουλεύματα θα οδηγούσαν στην απαξίωση της κυβερνητικής εξουσίας.⁶²

Η κυβέρνηση αντιμετώπιζε με δυσμένεια και φόβο τα συλλαλητήρια και τις διαδηλώσεις· άλλο προσπάθησε να αποτρέψει,⁶³ σε άλλο τα όργανά της επιτέθηκαν στους διαδηλωτές,⁶⁴ σε άλλο ακούστηκαν συνθήματα εναντίον της.⁶⁵ Σε επίλογο άρθρου της «*Πρωίας*», του επίσημου δημοσιογραφικού οργάνου της κυβέρνησης, τα συλλαλητήρια χαρακτηρίζονταν εθνικές παραφορές και άκοσμες επιδείξεις· διατυπωνόταν ο ισχυρισμός ότι μόνο επιζήμια ήταν και δημιουργούσαν προσκόμματα στους αγώνες που διεξήγε η πολιτική σύνεση και η διπλωματική εμπειρία. Η κυβέρνηση σύστηνε στον ελληνικό λαό συμπεριφορά σοβαρότητας ανάλογη προς την κρίσιμη περίσταση.⁶⁶

4. Δράση συλλόγων - Πατριωτικές εισφορές

Ο τύπος αυτήν την περίοδο ενημέρωνε για τη δράση των συλλόγων και δημοσίευε τις προσκλήσεις προς τα μέλη τους. Με το άκουσμα της είδησης του πραξικοπήματος

⁶⁰ 7622 240 «Ακρόπολις», αρ. 1195, 13 Σεπτεμβρίου 1885.

⁶¹ 10724 441 «Παλιγγενεσία», αρ. 6405, 16 Σεπτεμβρίου 1885.

⁶² 9329 191 «Εφημερίς», αρ. 258, 15 Σεπτεμβρίου 1885.

⁶³ 8410 30 «Νέα Εφημερίς», αρ. 13, 13 Ιανουαρίου 1886.

⁶⁴ 7622 240 «Ακρόπολις», αρ. 1195 13 Σεπτεμβρίου 1885.

⁶⁵ 8409 250 «Νέα Εφημερίς», αρ. 274, 1 Οκτωβρίου 1885.

⁶⁶ 8409 211 «Νέα Εφημερίς», αρ. 16 Σεπτεμβρίου 1885.

συγκροτήθηκαν νέοι σύλλογοι, όπως ο Πανελλήνιος Σύλλογος⁶⁷ που συγκάλεσε σε συλλαλητήριο, και δραστηριοποιήθηκαν οι ήδη υπάρχοντες, όπως ο Μακεδονικός Σύλλογος που κάλεσε σε συλλαλητήριο, υπέγραψε ψήφισμα, συνεδρίασε εκτάκτως, εξέλεξε δεκαπενταμελή επιτροπή για να ενεργεί στις δεινές εκείνες περιστάσεις⁶⁸ και φρόντισε για τη συγκρότηση και την εκγύμναση της Μακεδονικής φάλαγγας.⁶⁹ Ο Ιερός Λόχος, έχοντας τους ίδιους στόχους, ζήτησε από τους πολίτες την προάσπιση των εθνικών συμφερόντων.⁷⁰

Έμπρακτα συμμετείχαν οι Έλληνες στην προσπάθεια για την εθνική αποκατάσταση. Όσοι δεν καλούνταν να προσφέρουν τον εαυτό τους κατατασσόμενοι μπορούσαν να προσφέρουν χρήματα, είδη, εργασία. Οι προσφορές αφορούσαν την κάλυψη αναγκών του στρατού, αλλά και των απόρων οικογενειών των εφέδρων.⁷¹ Ο τύπος εκτίμησε και πρόβαλε αυτές τις προσφορές. Οι εφημερίδες δημιούργησαν ξεχωριστές στήλες, όπου συγκεντρωτικά καταγράφονταν οι προσφορές των Ελλήνων του ελληνικού κράτους και των αλύτρωτων περιοχών, με σκοπό να ενθαρρύνουν το πατριωτικό φρόνημα και την προσφορά ακόμη περισσότερων πολιτών.⁷²

Ήταν τόσο πολλοί αυτοί που δήλωσαν πρόθεση να εισφέρουν για την ανακούφιση των αναγκών που δημιούργησαν οι έκτακτες περιστάσεις, ώστε εκδόθηκε σχετικό βασιλικό διάταγμα στις 14 Οκτωβρίου 1885, σύμφωνα με το οποίο γίνονταν δεκτές οι προσφορές προς το κράτος είτε σε χρήματα είτε σε είδη είτε σε εργασία. Το ποσό των χρηματικών προσφορών μόλις εισπραττόταν, εγγραφόταν στον προϋπολογισμό των εσόδων του κράτους. Τα προσφερόμενα είδη, αν ήταν χρήσιμα στη δημόσια υπηρεσία, παραδίδονταν στην υπηρεσία του Υπουργείου για την οποία κρίνονταν χρήσιμα, αφού πρώτα προσδιοριζόταν με τη φροντίδα του η αξία τους. Τα υπόλοιπα εκποιούνταν σε δημοπρασία με τη φροντίδα του Υπουργείου Οικονομικών. Και η προσφερόμενη εργασία εκτιμώμενη σε χρήματα αναγνωριζόταν σε βάρος του προϋπολογισμού των εξόδων του αρμόδιου υπουργείου. Το προσδιοριζόμενο αντίτιμο των προσφερομένων πραγμάτων ή της εργασίας εισαγόταν ως δημόσιο έσοδο. Σε όσους πρόσφεραν αποστέλλονταν από το Υπουργείο Οικονομικών

⁶⁷ 9329 191 «Εφημερίς», αρ. 258, 15 Σεπτεμβρίου 1885. Ο Πανελλήνιος Σύλλογος ιδρύθηκε από την απέχθεια των Βουλγάρων και σκοπό είχε την ανασύσταση της Φιλικής Εταιρίας. Στην πρώτη του συνεδρίαση που εγκαινιάστηκε με συλλαλητήριο, ο ομιλητής Αν. Γεννάδιος συμβούλευσε τους Έλληνες να μην αποκρύπτουν το όνομα των εχθρών πίσω από την επωνυμία των Σλάβων, των Βουλγάρων, αλλά να τους αποκαλούν όπως πρέπει, εχθρούς.

⁶⁸ 7622 (232) «Ακρόπολις», αρ. 1193, 11 Σεπτεμβρίου 1885/ 7622 250 «Ακρόπολις», αρ. 1197, 15 Σεπτεμβρίου 1885.

⁶⁹ 7622 (264) «Ακρόπολις», αρ. 1201, 19 Σεπτεμβρίου 1885.

⁷⁰ 7622 (248) «Ακρόπολις», αρ. 1197, 15 Σεπτεμβρίου 1885/ 14835 377 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 187, 14 Σεπτεμβρίου 1885. Στις 13 Σεπτεμβρίου 1885 πραγματοποιήθηκε συλλαλητήριο χιλίων και περισσότερων σπουδαστών για να αποφασίσουν με ποιον τρόπο θα συγκροτήσουν Ιερό Λόχο και επιτροπή από πρόσωπα αμέτοχα της πολιτικής που μπορούσαν να βοηθήσουν τον σκοπό τους. Εξελέγη επιτροπή, για να συντάξει έκκληση προς τους απανταχού Έλληνες τους συναισθανόμενους το κρίσιμο των περιστάσεων για να προσφέρουν την υλική και ηθική αρωγή για την επίτευξη των πόθων του Ελληνισμού.

⁷¹ 14835 425 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 211, 8 Οκτωβρίου 1885.

⁷² 9329 271 «Εφημερίς», αρ. 292, 19 Οκτωβρίου 1885/ 7622 350 «Ακρόπολις», αρ. 1222, 12 Οκτωβρίου 1885/ 8409 281 «Νέα Εφημερίς», αρ. 286, 13 Οκτωβρίου 1885/ 14835 425 «Χρόνος Αθηνών» αρ. 211, 8 Οκτωβρίου 1885.

αποδείξεις, είτε παραλαβής του χρηματικού ποσού ή αντικειμένου είτε για την παροχή της εργασίας.⁷³

Σε προσφορές προέβαιναν δήμοι,⁷⁴ σωματεία,⁷⁵ σύλλογοι,⁷⁶ μονές,⁷⁷ ιδρύματα, παρθεναγωγεία,⁷⁸ σχολεία αλλά και ιδιώτες. Συγκινούν ιδιαίτερα μερικές θυσίες ιδιωτών. Το κάρο του ο καραγωγέας, τα έπιπλα του καφενείου ο καφεπώλης, τον μισθό του ο υπάλληλος, τις οικονομίες του ο ένας, τα υπάρχοντά του ο άλλος.⁷⁹ Συγκινητική ήταν η προσφορά μαθητών του γυμνασίου Ζακύνθου που συνεισέφεραν κάθε εβδομάδα με έρανο 20 δραχμές για τις άπορες ανάγκες των οικογενειών των επιστράτων.⁸⁰ Πολλοί ήταν οι Έλληνες του εξωτερικού που πρόσφεραν για τον εθνικό σκοπό. Έλληνες από τη Μακεδονία⁸¹ αλλά και την Αίγυπτο ήταν πρόθυμοι να προσφέρουν είδη και χρήματα για την επιστράτευση της Ελλάδας.⁸² Μεγάλος ενθουσιασμός, για παράδειγμα, διακατείχε τους Έλληνες της Ρουμανίας. Ο Χίος τραπεζίτης στο Βουκουρέστι Χρυσοβελώνης δήλωσε στον επιτετραμμένο της Ελλάδας ότι είναι πρόθυμος να προσφέρει δύο πλοία γεμάτα σίτο και ένα γεμάτο βόδια. Άλλος τραπεζίτης στο Βουκουρέστι υποσχόταν να αναλάβει τη συντήρηση ενός τάγματος για έξι μήνες. Πολλοί νέοι ετοιμάζονταν να φύγουν στην Ελλάδα και συγκροτήθηκε στη Βραΐλα συλλαλητήριο στο οποίο αποφασίστηκε να προβούν σε συγκέντρωση εράνων.⁸³ Αλλά και άλλης εθνικότητας κάτοικοι της Ελλάδας καταγράφονται στις προσφορές. Χαρακτηριστική είναι η προσφορά των Ισραηλιτών στα Τρίκαλα, που μη υστερώντας σε τίποτε από τους άλλους Έλληνες πρόσφεραν ύφασμα για να ραφτούν ενδύματα για τον στρατό⁸⁴ και οικίες για τον στρατωνισμό του.⁸⁵

Οι προσφορές αφορούσαν χρήματα, μισθούς ολόκληρους⁸⁶ ή μέρος τους.⁸⁷ Τα είδη ήταν σίτος, άρτος, κρέας, είδη ένδυσης, άλογα, χόρτο για τα κτήνη του στρατού, οικήματα,⁸⁸ φάρμακα. Η προσφορά εργασίας αφορούσε την κατασκευή ρούχων,⁸⁹ τη στρατιωτική υπηρεσία,⁹⁰ την ιατρική φροντίδα. Άλλη μορφή προσφοράς αποτελούσε η διοργάνωση συναυλιών και η έκδοση λαχείου υπέρ του Ερυθρού Σταυρού⁹¹ και

⁷³ 9329 273 «Εφημερίς», αρ. 292, 20 Οκτωβρίου 1885.

⁷⁴ 14835 425 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 211, 8 Οκτωβρίου 1885.

⁷⁵ 9329 272 «Εφημερίς», αρ. 292, 19 Οκτωβρίου 1885.

⁷⁶ 9329 364 «Εφημερίς», αρ. 332, 28 Νοεμβρίου 1885.

⁷⁷ 9329 272 «Εφημερίς», αρ. 292, 19 Οκτωβρίου 1885.

⁷⁸ 9329 271 «Εφημερίς», αρ. 292, 19 Οκτωβρίου 1885.

⁷⁹ 14835 425 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 211, 8 Οκτωβρίου 1885.

⁸⁰ 9329 331 «Εφημερίς», αρ. 317, 13 Νοεμβρίου 1885.

⁸¹ 7622 321 «Ακρόπολις», αρ. 1215, 4 Οκτωβρίου 1885. Συγκίνησε η αυταπάρνηση του Καστοριανού καρραγωγέα Γεωρ. Χριστοδούλου Μυλωνά, που αφού πρόσφερε στον στρατό τα υπάρχοντά του, που αποτελούνταν από το κάρρο και τον ίππο του, κατατάχτηκε και ο ίδιος ως εθελοντής.

⁸² 9329 248 «Εφημερίς», αρ. 282, 9 Οκτωβρίου 1885.

⁸³ 9329 276 «Εφημερίς», αρ. 294, 21 Οκτωβρίου 1885 / 14835 425 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 211, 8 Οκτωβρίου 1885.

⁸⁴ 9329 328 «Εφημερίς», συνέχεια του υπ. αρ. 316 φύλλου, 12 Νοεμβρίου 1885.

⁸⁵ 7491 151 «Ακρόπολις», αρ. 1339, 7 Φεβρουαρίου 1885.

⁸⁶ 7622 350 «Ακρόπολις», αρ. 12 Οκτωβρίου 1885.

⁸⁷ 9329 276 «Εφημερίς», αρ. 293, 20 Οκτωβρίου 1885.

⁸⁸ 9329 276 «Εφημερίς», αρ. 293, 20 Οκτωβρίου 1885.

⁸⁹ 7622 350 «Ακρόπολις», αρ. 1222, 12 Οκτωβρίου 1885.

⁹⁰ 9329 277 «Εφημερίς», αρ. 294, 21 Οκτωβρίου 1885.

⁹¹ 9329 364 «Εφημερίς», αρ. 332, 28 Νοεμβρίου 1885.

υπέρ των οικογενειών απόρων εφένδρων.⁹² Στην «*Ακρόπολιν*» οι εγγραφές στο πατριωτικό δάνειο καταχωρούνταν στις πατριωτικές προσφορές.⁹³

Από την άλλη πλευρά υπήρξαν και λίγοι που αρνούσαν την προσφορά: προμηθευτές τροφίμων,⁹⁴ ράφτες,⁹⁵ κάτοικοι που δεν επιθυμούσαν να δώσουν τα σπίτια τους.⁹⁶ Γι' αυτές τις καταστάσεις η «*Εφημερίς*» πρότεινε στην κυβέρνηση να λάβει μέσα εκβιασμού. Η βουλή θα μπορούσε να υπερψηφίσει νομοσχέδιο που θα θέσπιζε την καταναγκαστική εισφορά της ατομικής εργασίας των πολιτών στην περίπτωση όπου υπάρχουν μεταξύ αυτών κάποιοι που δυστροπούν να την προσφέρουν οικειοθελώς.⁹⁷

Όσο και αν οι προσφορές στάθηκαν ανεπαρκείς⁹⁸ για να καλύψουν τις τεράστιες ανάγκες της δαπανηρής επιστράτευσης για οχτώ μήνες 60.000 ανδρών, δεν παύουν να εκφράζουν τη συγκίνηση των Ελλήνων για την τύχη των ομοεθνών τους στην Αν. Ρωμυλία. Οι προσφορές αυτές ήταν ένας τρόπος κινητοποίησης των Ελλήνων, τον οποίο κάλυψε λεπτομερώς ο αθηναϊκός τύπος στην προσπάθειά του να αναδείξει την αντίδραση των Ελλήνων εναντίον του βουλγαρικού πραξικοπήματος.

5. Ενθουσιώδης προσέλευση εφένδρων

Την αντίδρασή τους εναντίον της προσάρτησης της Αν. Ρωμυλίας στη Βουλγαρία οι Έλληνες την εξέφρασαν και με την προθυμία τους να παρουσιαστούν στην κλήση των εφένδρων. Χωρίς παράπονα και υπολογισμούς εγκατέλειπαν τους αγρούς τους, τα εργαστήριά τους, τα γραφεία, την επιστήμη τους, το χωριό, τους οικείους τους.⁹⁹ Οι έφεδροι ξεκινούσαν με τις ευχές των γερόντων, με τον ακράτητο ενθουσιασμό των νεότερων και με τα συγχαρητήρια και τις παροτρύνσεις των γυναικών. Οι έφεδροι από κάθε επαρχία χωριστά με τις σημαίες και τους πόθους τους καταλάμβαναν την πρωτεύουσα που με χαρά και ενθουσιασμό τους υποδεχόταν και τους φιλοξενούσε για όσο καιρό χρειαζόταν. Η άλλοτε ειρηνική πρωτεύουσα έδινε την εντύπωση ενός απέραντου στρατοπέδου. Τα ήθη και τα έθιμα των ελληνικών επαρχιών, των οποίων οι έφεδροι ήταν φορείς, εκτόπιζαν τα αθηναϊκά και τον κυρίαρχο τόνο τον έδιναν χοροί κλέφτικοι, τραγούδια εθνικά, θούριοι και εμβατήρια. Όλοι εύχονταν συγκινημένοι τη νίκη.¹⁰⁰ Ο αθηναϊκός τύπος κάλυπτε με λεπτομέρειες τόσο τις σκηνές αναχώρησης όσο και της άφιξης και τις διαδηλώσεις των εφένδρων στο κέντρο της Αθήνας, περιγράφοντας το ντύσιμό τους, τους χορούς τους, τις διαδρομές, τις στάσεις τους και καταγράφοντας πολλές φορές τις προσαγορεύσεις και τους λόγους των διαδηλωτών από τη μια μεριά, και από την άλλη τους λόγους του πρωθυπουργού,

⁹² 9329 387 «Εφημερίς», αρ. 342, 8 Δεκεμβρίου 1885.

⁹³ 7622 59 «Ακρόπολις», αρ. 1316, 15 Ιανουαρίου 1886.

⁹⁴ 9329 265 «Εφημερίς», αρ. 289, 16 Οκτωβρίου 1885.

⁹⁵ 9329 259 «Εφημερίς», αρ. 287, 14 Οκτωβρίου 1885.

⁹⁶ 9329 273 «Εφημερίς», αρ. 292, 20 Οκτωβρίου 1885.

⁹⁷ 9329 264-265 «Εφημερίς», αρ. 289, 16 Οκτωβρίου 1885.

⁹⁸ 9329 404 «Εφημερίς», αρ. 351, 17 Δεκεμβρίου 1885.

⁹⁹ 9329 231 «Εφημερίς», αρ. 275, 2 Οκτωβρίου 1885.

¹⁰⁰ 14835 425 «Χρόνος Αθηνών» αρ. 211, 8 Οκτωβρίου 1885.

όταν προσφωνούσε τους εφένδρους, και των άλλων πολιτικών και ρητόρων που τους υποδέχονταν.¹⁰¹

Σε αυτές τις διαδηλώσεις οι λόγοι, περισσότερο των πολιτικών και λιγότερο των απλών πολιτών, ήταν γενικόλογoi και αόριστοι γενικά για το εθνικό συμφέρον και τα δικαιώματα που καταπατούνταν και το καθήκον προς την πατρίδα. Δεν ακούστηκε αναφορά στο όνομα της Αν. Ρωμυλίας. Στον λόγο του φοιτητή της Φιλολογίας Γ. Παπαδήμου, όταν προσφωνούσε τους συμπατριώτες του εφένδρους της Λιβαδιάς, φανερή ήταν η λογική της αποζημίωσης: «Εάν η Βουλγαρία χωρίς δικαίωμα και καταπατώντας τις συνθήκες τόλμησε να καταλάβει με την αυθαιρεσία ελληνικότατη χώρα, πόσο μάλλον εμείς οι Έλληνες, των οποίων τα δικαιώματα αναγράφει η ιστορία, να μη τολμήσουμε να καταλάβουμε τη χώρα που μας ανήκει». Η μοναδική αναφορά -ως υπαινιγμός περισσότερο- στον στόχο των πολεμικών προετοιμασιών δεν αφορούσε την Αν. Ρωμυλία· ως στόχος των πολεμικών προετοιμασιών υποδεικνυόταν η Μακεδονία, η πατρίδα του Φιλίππου, και ως εμπόδιο καταγγελλόταν η ύπουλη διπλωματία.¹⁰² Μόνο τα συνθήματα των εφένδρων στοχοποιούσαν τον εχθρό, με τον οποίο ήθελαν να αναμετρηθούν οι έφεδροι: «Κάτω οι αρκουδιάρηδες!».¹⁰³

Σε όλες τις διαδηλώσεις των εφένδρων των επαρχιών εθεάθησαν οι πρέσβεις των ξένων Δυνάμεων· και οι άλλοι αλλοδαποί που ζούσαν στην Αθήνα στα γύρω από την πλατεία ξενοδοχεία εξέφρασαν τον θαυμασμό τους, σύμφωνα με την «Εφημερίδα», για την παραδειγματική ταχύτητα με την οποία είχαν συγκεντρωθεί τόσες χιλιάδες εφένδρων.¹⁰⁴

6. Η εικόνα των Βουλγάρων

Οι αθηναϊκές εφημερίδες, είτε στα άρθρα είτε στις ανταποκρίσεις είτε στις δημοσιεύσεις των λόγων των ρητόρων στα συλλαλητήρια την περίοδο της κρίσης της προσάρτησης της Αν. Ρωμυλίας στη Βουλγαρία, βρίθουν αρνητικών στερεοτύπων κατά των Βουλγάρων. Αρχικά υποτιμητικά γίνεται αναφορά στην προέλευση του τουρανικού λαού από τα έλη του Βόλγα και της Ταναΐδος.¹⁰⁵ Εισέβαλαν στη Χερσόνησο του Αίμου καταστρέφοντας και σφάζοντας.¹⁰⁶ Τους προσάπτεται αγριότητα, μανία, βαναυσότητα. Χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος άρθρου της «Ακρόπολεως» για τους Βουλγάρους: «ΟΙ ΒΑΝΔΑΛΟΙ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΟΣ».¹⁰⁷ Χαρακτηρίζονται αιμοβόροι, κτηνώδεις, λυσσασμένοι λύκοι, άνανδροι, άρπαγες, οι

¹⁰¹ 7622 338-339 «Ακρόπολις», αρ. 1219, 9 Οκτωβρίου 1885/ 9329 250 «Εφημερίς», αρ. 283, 10 Οκτωβρίου 1885/ 14835 429 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 213, 10 Οκτωβρίου 1885/ 7622 337 «Ακρόπολις», αρ. 1219, 9 Οκτωβρίου 1885/ 9329 234 «Εφημερίς», αρ. 276, 3 Οκτωβρίου 1885/ 9329 244 «Εφημερίς», αρ. 281, 8 Οκτωβρίου 1885/ 9329 262 «Νέα Εφημερίς», αρ. 280, 7 Οκτωβρίου 1885/ 14835 433 «Χρόνος Αθηνών», 12 Οκτωβρίου 1885.

¹⁰² 9329 244 «Εφημερίς», αρ. 281, 8 Οκτωβρίου 1885.

¹⁰³ 9329 257 «Εφημερίς», αρ. 286, 13 Οκτωβρίου 1885.

¹⁰⁴ 9329 244 «Εφημερίς», αρ. 281, 8 Οκτωβρίου 1885.

¹⁰⁵ 7622 284 «Ακρόπολις», αρ. 1206, 25 Σεπτεμβρίου 1885.

¹⁰⁶ 7622 355 «Ακρόπολις», αρ. 1222, 12 Οκτωβρίου 1885.

¹⁰⁷ 7622 261 «Ακρόπολις», αρ. 1200 18 Σεπτεμβρίου 1885.

οποίοι με ζωώδη χαρά προσβλέπουν στη δήωση.¹⁰⁸ Παρουσιάζονται ιδιαίτερα βίαιοι, ως γνήσιοι απόγονοι του Τζέκινς Χαν και του Ταμερλάνου.¹⁰⁹ Γίνεται λόγος για βορβορώδη βουλγαρικό χείμαρρο, για βουλγαρικές ραδιουργίες,¹¹⁰ για άξεστους Βουλγάρους,¹¹¹ ασεβείς και αγάριστους,¹¹² για αρκουδιάρους,¹¹³ για παροιμιώδη και μοναδική στον κόσμο υποουλότητα και δολιότητα των Βουλγάρων.¹¹⁴ Ο Βούλγαρος παρουσιάζεται ως ο «υβρίσας, εξουθενήσας, πωλήσας εκκλησίας, σχολεία, γλώσσαν και ό,τι ελληνικόν».¹¹⁵ Χαρακτηρίζεται άγνωστος λαός με ανύπαρκτα δικαιώματα σε ξένες χώρες. Υποδεέστερος από όλα τα έθνη.¹¹⁶

Υπενθυμιζόταν συνεχώς ότι οι Βούλγαροι εποφθαλμιούσαν ελληνικές περιοχές: τη Μακεδονία, τη Θράκη και την ίδια την Κωνσταντινούπολη.¹¹⁷ Αποτελούσε κοινό τόπο ότι ο βουλγαρικός λαός τίποτε ποτέ δεν κατέκτησε μόνος του, ποτέ δεν ενήργησε αυτοβούλως, αλλά με ξένο πάντοτε αίμα απόλαυσε ό,τι ήδη έχει. Σε αυτόν τον λαό θέλησαν οι Ευρωπαίοι να υποτάξουν τους Έλληνες, οι οποίοι αντίθετα είχαν στο ενεργητικό τους φοβερές συγκρούσεις με τους Πέρσες στην αρχαιότητα και τους Άραβες στον βυζαντινό μεσαίωνα και κατά τη διάρκεια των τεσσάρων αιώνων της δουλείας τους δεν έπαψαν να αντιστέκονται κατά της ασιατικής τυραννίας, ενώ κατά τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα κατέπληξαν τον κόσμο με θαύματα ηρωισμού και, τέλος, στο πρόσφατό τους παρελθόν, τρία χρόνια πριν, θυσίασαν αίμα πολύτιμο και χρήμα για τη μαρτυρική Κρήτη.¹¹⁸

Με αφορμή άρθρο των «Καιρών» του Λονδίνου για την Ελλάδα και την άποψη που εκεί διατυπωνόταν ότι οι Έλληνες από ζηλοτυπία και φθόνο για την ενότητα των Βουλγάρων αντιδρούσαν στην ένωση της Αν. Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία, διατυπωνόταν η άποψη ότι τίποτε δεν είχε να ζηλέψει η Ελλάδα από τη Βουλγαρία, γιατί τη θρησκεία τους και την αφύπνισή τους την όφειλαν στην εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως και το ελληνικό πανεπιστήμιο. Την εκκλησιαστική τους ανεξαρτησία την απόκτησαν με τη βία και τις ενέργειες της Ρωσίας για να εξυπηρετήσουν τα δικά της σχέδια· και την πολιτική της ανεξαρτησία τη χρωστούσαν οι Βούλγαροι στη θυσία των Ρώσων. Τέλος μειωνόταν η αξία της νίκης τους στη Σλίβνιτσα, καθώς η νίκη αυτή αποδιδόταν στους ρώσους αξιωματικούς και στρατιώτες και στα ρωσικά ρούβλια.¹¹⁹ Γενικά οι Βούλγαροι θεωρούνταν «ευτελές εθνάριο»¹²⁰ που δεν είχαν διακριθεί στα γράμματα, στον πολιτισμό, ούτε στο πεδίο της μάχης.¹²¹

¹⁰⁸ 7622 261 «Ακρόπολις», αρ. 1200 18 Σεπτεμβρίου 1885.

¹⁰⁹ 7622 426 «Ακρόπολις», αρ. 1241, 31 Οκτωβρίου 1885.

¹¹⁰ 7622 260 «Ακρόπολις», αρ. 1200, 18 Σεπτεμβρίου 1885.

¹¹¹ 9329 177 «Εφημερίς», αρ. 252, 9 Σεπτεμβρίου 1885.

¹¹² 7622 351 «Ακρόπολις», αρ. 1222, 12 Οκτωβρίου 1885.

¹¹³ 14835 429 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 213, 10 Οκτωβρίου 1885.

¹¹⁴ 5688 43-44 «Παλιγγενεσία», αρ. 6517, 43-44 25 Ιανουαρίου 1886.

¹¹⁵ 7622 277 «Ακρόπολις», αρ. 1204, 22 Σεπτεμβρίου 1885.

¹¹⁶ 7622 276 «Ακρόπολις», αρ. 1204, 22 Σεπτεμβρίου 1885.

¹¹⁷ 7622 355 «Ακρόπολις», αρ. 1222, 12 Οκτωβρίου 1885.

¹¹⁸ 14835 486, «Χρόνος Αθηνών», αρ. 242, 8 Νοεμβρίου 1885.

¹¹⁹ 5688 59 «Παλιγγενεσία», αρ. 6525, 4 Φεβρουαρίου 1886.

¹²⁰ 7622 351 «Ακρόπολις», αρ. 1222, 12 Οκτωβρίου 1885.

¹²¹ 5688 59 «Παλιγγενεσία», αρ. 6525, 4 Φεβρουαρίου 1886.

Σε ελάχιστες περιπτώσεις γίνεται λόγος για την τόλμη και την εξυπνάδα τους να αναγκάσουν την Ευρώπη να καταπατήσει τη Βερολίνειο συνθήκη, σε αντίθεση με τους Έλληνες που διστάζουν στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Αυτή η στάση του τύπου εξυπηρετούσε την προσπάθειά του να φιλοτιμήσει τους Έλληνες να εξέλθουν από την κατάσταση στασιμότητας και να ενεργήσουν με τόλμη.¹²²

Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα να εξάπτεται ο φανατισμός και το μίσος ανάμεσα στους δύο λαούς.

7. Επιστολές για το εθνικό ζήτημα

Οι επιστολές αποτελούν ένα ξεχωριστό μέρος του αθηναϊκού τύπου, όπου με αυθορμητισμό αποτυπώνεται η αντίδραση στο βουλγαρικό πραξικόπημα. Μπορούμε να τις χωρίσουμε σε τέσσερις κατηγορίες: επιστολές των Ελλήνων των αλύτρωτων χωρών και των Ανατολικορωμυλιωτών, επιστολές των πατριωτών που συστήνουν πόλεμο και καταγγέλλουν την αδράνεια των πολιτικών, επιστολές των διαφωνούντων και επιστολές από και προς το μέτωπο.

7.1. Επιστολές Ελλήνων από αλύτρωτες χώρες

Οι επιστολές αυτές καταδεικνύουν την αγανάκτηση των Ελλήνων των αλύτρωτων περιοχών για το πραξικόπημα, την αγάπη για τη μητέρα Ελλάδα και το υψηλό πατριωτικό φρόνημά τους. Έλληνας Μακεδών και Οθωμανός υπήκοος διαβίβαζε την έκπληξη και οργή του για τα γεγονότα της Φιλιππούπολης. Με όσους συντοπίτες του είχε μιλήσει, όλο το ελληνικό στοιχείο έντονα απέκρουε την παράνομη ενέργεια του πραξικοπήματος και διαμαρτυρόταν εναντίον της.¹²³

Με επιστολή προς τον διευθυντή της «Εφημερίδος» έγκριτο μέλος της ελληνικής κοινότητας της Φιλιππούπολης στις 23 Δεκεμβρίου 1885 διαμαρτυρόταν για τα τηλεγραφήματα των Βουλγάρων στην Ευρώπη, που έφεραν και τους Έλληνες να ζητήσουν την προσάρτηση της Ρωμυλίας στη Βουλγαρία και δημοσιεύτηκαν αβασάνιστα στο φύλλο 327 της «Εφημερίδος»¹²⁴. Με τη δημοσίευση αυτών των τηλεγραφημάτων έγραφε ο αποστολέας: «κατηγοείλατε ενώπιον του Πανελληνίου τους Έλληνας της Ανατολικής Ρουμυλίας, ζητούντες σκληρώς την αποκλήρωση αυτών από της μητρός Ελλάδος και την αποκοπήν αυτών από του όλου γένους, ως μελών πασχόντων εκ γαγγραίνης και οζόντων βουλγαρίλας». Διέψευδε κατηγορηματικά ότι οι Έλληνες της Ανατολικής Ρωμυλίας με τους Βουλγάρους εκδήλωσαν πόθους υπέρ της ένωσης. Αντίθετα διαμαρτυρήθηκαν· ποτέ δεν ξέχασαν

¹²² 9329 219 «Εφημερίς», αρ. 270, 27 Σεπτεμβρίου 1885.

¹²³ 14835 369 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 183, 10 Σεπτεμβρίου 1885.

¹²⁴ Κάνει λάθος ο επιστολογράφος στον αρ. φύλλου. Το τηλεγράφημα δημοσιεύεται στο 326 φύλλο της «Εφημερίδος»: 9329 348 «Εφημερίς», αρ. 326, 22 Νοεμβρίου 1885. Τα ίσα στο 327 φύλλο στις Πινακίδες καταγγελλόταν η «Νέα Εφημερίς» που είχε δημοσιεύσει την είδηση ότι οι Έλληνες της Αν. Ρωμυλίας μαζί με τους Βουλγάρους, όταν έμαθαν την έλευση των Οθωμανών επιτρόπων, συνέταξαν ψηφίσματα υπέρ της ένωσης της Ρωμυλίας και διέταξαν τον Δζεβδέτ να απέλθει. Αυτό κατά την Εφημερίδα θα έδινε λαβή, που καιρό έψαχνε η Κυβέρνηση, για να παραιτηθεί από κάθε πολεμική προετοιμασία και εμπλοκή στα της Αν. Ρωμυλίας. 9329 350 «Εφημερίς», αρ. 327, 23 Νοεμβρίου 1885.

ότι είναι Έλληνες. Εντός των ορίων του δυνατού αμύνονται κατά των βουλγαρικών αξιώσεων, που σκοπεύουν να εξαφανίσουν όχι μόνο εκείνους, αλλά και όλο το ελληνικό έθνος. Με λόγια και έργα προσπάθησαν οι Βορειοθρακιώτες να μην υστερήσουν έναντι των άλλων Ελλήνων και να φανούν άξιοι της φροντίδας της ελεύθερης Ελλάδας. Προέτρεπε ο επιστολογράφος να εξοπλίζεται η ελεύθερη Ελλάδα και να φροντίζει για τους Έλληνες της Αν. Ρωμυλίας, με την ελπίδα ότι ακόμη είναι υπερήφανοι που είναι Έλληνες όχι μόνο στη γλώσσα, αλλά και στο αίσθημα και φρόνημα.¹²⁵

Συγκινητική είναι η επιστολή πρωτοετή Στενημαχίτη φοιτητή του Πανεπιστημίου, που κατατάχτηκε εθελοντής στον στρατό. Τη δημοσίευσε η «*Ακρόπολις*» στις 18 Νοεμβρίου 1885, γιατί έμμεσα η επιστολή δίδασκε πολλά. Στην επιστολή αυτή ο Στενημαχίτης εθελοντής έγραφε ότι δεν μετάνιωσε για την κίνησή του αυτή και ότι και τριπλάσιες να ήταν οι κακουχίες και οι ελλείψεις του στρατού πάλι δεν θα μείωναν τον ενθουσιασμό του και το φρόνημά του: «Να είνε τις στρατιώτης της πατρίδος! Να έχη δώσει εις αυτόν η ιερά Πατρίς εν τουφέκι και ξίφος διά το μεγαλείον της! Οία τιμή!». Αυτό που είναι αξιοσημείωτο είναι η απογοήτευση που διαπνέει την επιστολή του για τον ρόλο των συλλόγων και των επικεφαλής αυτών: «Δυστυχώς όμως πολλοί Έλληνες του εξωτερικού έχοντες φαίνεται και ομόφρονες εν Αθήναις, ελληνισμόν ενόμιζον να ζητούν κατ' έτος χρηματικές συνδρομάς από του προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων Συλλόγου διά κανέν νηπιαγωγείον ή δημοτικόν σχολείον». Πίκρα εκφράζει για όσους τίποτε άλλο εκτός από Γραμματική δεν γνωρίζουν, για όσους κινούνται από ιδιοτέλεια, συνέρχονται σε συλλόγους αργούς και περιμένουν κάθε ενέργεια να γίνεται από την Ελλάδα.¹²⁶

7.2. Επιστολές υπέρ του πολέμου

Χαρακτηριστικό του αθηναϊκού τύπου την περίοδο της κρίσης είναι και οι επιστολές που περιείχαν παραινέσεις για κήρυξη πολέμου. Ορισμένες είχαν ως αποδέκτη τον βασιλιά και τον προέτρεπαν να τεθεί επικεφαλής πολεμικής ενέργειας της Ελλάδας.¹²⁷ Σε επιστολή του ο Π. Ρεβελάκης, απόμαχος της πολιτικής, προς τον διευθυντή της «*Εφημερίδος*» προέτρεπε τον βασιλιά να βρίσκεται στη Λάρισα ή αλλού στα σύνορα καιροφυλακτώντας και εργαζόμενος και όχι να διαμένει στο Τατόι ή στην πρωτεύουσα και να περιορίζεται μόνο στις ακροάσεις πρέσβων προς ζημία της πατρίδας: «Βασιλεύ εις Λάρισαν! Ζήτω ο Βασιλεύς!». ¹²⁸ Άλλες στηλίτευαν την αδράνεια του πολιτικού συστήματος. Η «*Εφημερίς*» δημοσίευσε στις 11 Νοεμβρίου 1885 καίρια για την πορεία της υπόθεσης επιστολή πρώην διπλωμάτη με υπογραφή Ζ. που κατήγγειλε την κυβέρνηση ως νωθρή, χωρίς πρωτοβουλία. Κατήγγειλε επίσης και την αντιπολίτευση, επειδή γέμισε απογοήτευση τον κόσμο με την υποστήριξή της προς την κυβέρνηση.¹²⁹

¹²⁵ 9329 416 «Εφημερίς», αρ. 357, 23 Δεκεμβρίου 1885.

¹²⁶ 7622 501 «Ακρόπολις», αρ. 1259, 18 Νοεμβρίου 1885.

¹²⁷ 7622 250 «Ακρόπολις», αρ. 1197, 15 Σεπτεμβρίου 1885.

¹²⁸ 9329 222 Εφημερίς, αρ. 271, 28 Σεπτεμβρίου 1885.

¹²⁹ 9329 326 «Εφημερίς», αρ. 315, 11 Νοεμβρίου 1885.

7.3. Επιστολές αντίθετες προς τον πόλεμο· η αντίδραση σε αυτές

Αν και ήταν ελάχιστες οι επιστολές κατά του πολέμου, ωστόσο εξέφραζαν είτε μια μετριοπαθή στάση για τη συγκεκριμένη περίπτωση του βουλγαρικού πραξικοπήματος ή μια αντίθεση συνολικά στην πολιτική της Μεγάλης Ιδέας.

Ο «*Χρόνος Αθηνών*» δημοσίευε επιστολή σε περίοπτη θέση με υπογραφή Λ. Μ. που πρότεινε αναμονή της ενέργειας της Ευρώπης και, αν αυτή η ενέργεια απέβαινε ενάντια στις προσδοκίες των Ελλήνων, η Κυβέρνηση όφειλε να διαμαρτυρηθεί για τη διαφύλαξη των δικαιωμάτων υπέρ των ελλήνων κατοίκων των παράνομα κατακτημένων περιοχών.¹³⁰

Στις 27 Σεπτεμβρίου 1885 η «*Νέα Εφημερίς*» δημοσίευσε άρθρο για τη Μεγάλη Ιδέα με υπογραφή *Ρουμελιώτης*, στο οποίο λεγόταν ότι η προσπάθεια της Ελλάδας να ελευθερώσει τις υπόδουλες ελληνικές περιοχές από το 1853 είχε επιφέρει μόνο δεινά και οικονομική δυσπραγία. Η Μεγάλη Ιδέα χαρακτηριζόταν ως μεγάλη ανοησία, γιατί και στην περίπτωση που ελευθέρωσε εδάφη αυτό είχε ως αποτέλεσμα νέα έξοδα και διατήρηση στρατού που απορρόφησε τον προϋπολογισμό του κράτους. Στην συγκεκριμένη Ανατολική κρίση με τα γεγονότα της Φιλιππούπολης, με την αναγκαστική κυκλοφορία και τα δάνεια τριάντα εκατομμυρίων, τα δέκα από τα οποία στάλθηκαν στην Ευρώπη για αγορά ίππων και πολεμοφοδίων, με την επιστράτευση 30.000 ανδρών που εγκατέλειψαν τους αγρούς και τα ποιμνιά τους, με τη βιομηχανία, με τους επαχθείς φόρους για τον πόλεμο, η χώρα οδηγούνταν στη χρεοκοπία.¹³¹ Σε άλλη επιστολή επισημαινόταν ότι, όταν άνθρωποι ανάξιοι εκμεταλλεύονται τη Μεγάλη Ιδέα για πολιτικά ή χρηματικά οφέλη, γίνεται χειρότερη και από τρέλα.¹³²

Με δριμύτητα συντάχτηκαν απαντητικές επιστολές κατά των απόψεων του *Ρουμελιώτη* και του ιδίου προσωπικά.¹³³

Αίσθηση προκάλεσε δημοσίευμα του Ανδρέα Λασκαράτου κατά των προετοιμασιών για τις αλύτρωτες χώρες. Η «*Νέα Εφημερίς*», δημοσιεύοντας αποσπάσματα από το ιδιαίτερο φύλλο του με τίτλο *Οι κυβερνήτες της Ελλάδος εζουρλαθήκανε*, εξέφραζε θαυμασμό για το θάρρος του Ανδρέα Λασκαράτου να τολμήσει πρώτος και μόνος αυτός να δημοσιεύσει ενυπόγραφα τις απόψεις του κατά της πολεμικής παρασκευής της Ελλάδας. Ο Ανδρέας Λασκαράτος ζητούσε από τους ηγέτες της Ευρώπης να κινηθούν, για να σταματήσουν την κυβέρνηση που συγκέντρωσε όλο το ζωτικό δυναμικό της χώρας με σκοπό να το θυσιάσει έξω από τα σύνορα, στην Ήπειρο, τη Μακεδονία, τη Θράκη.¹³⁴

Το δημοσίευμα αυτό προκάλεσε ανταλλαγή επιστολών ανάμεσα σε πατριώτη που εξεγέρθηκε κατά των απόψεων αυτών και του Λασκαράτου. Επιστολή με υπογραφή Ι. Α. προς τον διευθυντή της «*Εφημερίδος*» απαντητική στον Ανδρέα Λασκαράτο κατηγορούσε την «*Νέαν Εφημερίδα*» ως φανερό Βουλγαρικό Πρακτορείο.

¹³⁰ 14835 377 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 186, 14 Σεπτεμβρίου 1885.

¹³¹ 8409 241 «Νέα Εφημερίς», αρ. 270, 27 Σεπτεμβρίου 1885.

¹³² 8409 253 «Νέα Εφημερίς» αρ. 274, 1 Οκτωβρίου 1885.

¹³³ 9329 222 «Εφημερίς», αρ. 271, 28 Σεπτεμβρίου 1885.

¹³⁴ 8409 379 «Νέα Εφημερίς», αρ. 325, 21 Νοεμβρίου 1885.

Διαμαρτυρόταν για την άποψη ότι οι προσπάθειες για απελευθέρωση της Μακεδονίας, της Ηπείρου και της Θράκης είναι προσπάθειες για κατακτήσεις και η προετοιμασία της άμυνας «κατάχτηση».¹³⁵ Και ο ίδιος δήλωνε ότι δεν επιθυμούσε τον πόλεμο, επειδή δεν ήταν επαρκώς προετοιμασμένη η χώρα. Επιθυμούσε μόνο την επαναφορά του προηγούμενου καθεστώτος στην Αν. Ρωμυλία.¹³⁶

7.4. Επιστολές από και προς το μέτωπο

Οι επιστολές αυτές εκφράζουν τον πατριωτισμό των Ελλήνων των πρώτων ημερών της επιστράτευσης, αλλά και τη μετέπειτα κόπωση και την απογοήτευση από την κυβερνητική πολιτική. Άξια να αναγνωστεί από όλους τους Έλληνες ως αψευδής απόδειξη του πατριωτισμού και της αυταπάρνης των Ελλήνων κρίθηκε επιστολή πατέρα από την Κάρυστο προς τον γιο του στο μέτωπο στις αρχές της επιστράτευσης. Από τη «*Θεσσαλία*» του Βόλου ο «*Χρόνος Αθηνών*» απέσπασε την επιστολή Έλληνα, του Α. Μπουρνιά, προς τον γιο του που ήταν στρατιώτης στον Βόλο. Ο πατέρας θεωρούσε ότι έπρεπε ο γιος του να αναδειχτεί άξιος απόγονος των προγόνων του. Τον παρακινούσε να μη φοβάται τον θάνατο στο πεδίο της μάχης, γιατί το όνομά του θα έμενε αθάνατο και η ιστορία θα ήταν το καύχημα των γονιών του. Τον παρακινούσε να αποδείξει με τους συστρατιώτες του ότι στον Έλληνα στρατιώτη υπάρχει η φιλοτιμία, που τον βοηθά να μην οπισθοχωρεί απέναντι σε οποιαδήποτε βία.¹³⁷

Ωστόσο, όταν πέρασαν οι μήνες της απραξίας και έφθασε η άνοιξη, η αγανάκτηση για την κατάσταση ήταν εμφανής και στις επιστολές από το μέτωπο.¹³⁸ Από τον Τύρναβο στις 29 Μαρτίου 1886 δεκανέας του Ιππικού διατύπωνε την απογοήτευσή του για την ανικανότητα και την απρονοησία της κυβέρνησης.¹³⁹

8. Η ποίηση για την κρίση της Αν. Ρωμυλίας

8.1. Η λόγια ποίηση

Ένας από τους συνήθεις τρόπους με τους οποίους εκφραζόταν η κοινή γνώμη ήταν και η δημόσια απαγγελία ποιημάτων σχετικών με το πραξικόπημα και τη στάση της Ελλάδας. Ποιήματα εκφωνούνταν σε διαδηλώσεις¹⁴⁰ και συγκεντρώσεις,¹⁴¹ συγκεντρώσεις αποχαιρετισμού¹⁴² ή υποδοχής,¹⁴³ σε μνημόσυνα¹⁴⁴ αλλά και σε θεατρικές παραστάσεις¹⁴⁵ των οποίων πολλές είχαν πατριωτικό θέμα.¹⁴⁶

¹³⁵ 9329 349 «Εφημερίς», αρ. 326, 22 Νοεμβρίου 1885.

¹³⁶ 9329 382 «Εφημερίς», αρ. 340, 6 Δεκεμβρίου 1885.

¹³⁷ 14835 437 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 217, 14 Οκτωβρίου 1885.

¹³⁸ 7491 315 «Ακρόπολις», αρ. 1379, 19 Μαρτίου 1886.

¹³⁹ 7491 375 «Ακρόπολις», αρ. 1394, 3 Απριλίου 1886.

¹⁴⁰ 9329 257 «Εφημερίς», αρ. 286, 13 Οκτωβρίου 1885

¹⁴¹ 9329 254 «Εφημερίς», αρ. 285, 12 Οκτωβρίου 1885 και 8410 51 «Νέα Εφημερίς», αρ. 22, 22 Ιανουαρίου 1886.

¹⁴² 7622 351 «Ακρόπολις», αρ. 1222, 12 Οκτωβρίου 1885.

¹⁴³ 7491 588 «Ακρόπολις», αρ. 1445, 29 Μαΐου 1886.

¹⁴⁴ 5688 303 «Παλιγγενεσία», αρ. 6617, 27 Ιουνίου 1886.

¹⁴⁵ 7622 249 «Ακρόπολις», αρ. 1197, 15 Σεπτεμβρίου 1885 και 192 Εφημερίς, αρ. 289, 16 Σεπτεμβρίου 1885.

Ποιήματα επίσης γράφονταν για να δημοσιευτούν στις εφημερίδες της εποχής. Πολλά από αυτά δημοσιεύονταν στην πρώτη σελίδα και ερμήνευαν ακριβώς τη γνώμη όλων των Ελλήνων και σκοπό είχαν να εξυψώσουν το φρόνημα των Ελλήνων. Ποιήματα έγραψαν οι Αχιλλέας Παράσχος, Κωστής Παλαμάς, Ιωάννης Πολέμης, Αριστομένης Προβελέγγιος, Γεώργιος Βιζυηνός, Δ. Ι. Κόκκος, Ιωάννης Π. Κόκκαλης και άλλοι ήσσονες ποιητές, σατιρικά ο Σουρής.

Οι εφημερίδες καλλιεργούσαν αυτόν τον τρόπο διάπλασης του εθνικού φρονήματος και έδιναν χώρο στα φύλλα τους για τη δημοσίευση τέτοιων ποιημάτων. Οι εκδότες και διευθυντές προέτρεπαν μάλιστα τους ποιητές και λογοτέχνες να προβούν στην παραγωγή έργων με θέμα τη Μακεδονία και γενικά με πατριωτικό περιεχόμενο. Ο αρθρογράφος της «*Ακροπόλεως*», που υπέγραφε ως ΓΡΥΨ, έκρινε ότι έπρεπε διηγηματογράφοι, δημοσιογράφοι και ποιητές να ενθαρρύνουν τις ψυχές των Ελλήνων και να προετοιμάσουν ιδεολογικά τους αγώνες, εμπνεόμενοι μόνο από την πανελλήνια επιθυμία: *Πόλεμον εις τους Βουλγάρους!*¹⁴⁷

Στα ποιήματα που δημοσιεύονται περνάνε όλα τα θέματα που απασχόλησαν τον αθηναϊκό τύπο την περίοδο της κρίσης. Τα περισσότερα ήταν προτρεπτικά. Οι ποιητές με τα ποιήματά τους προέτρεπαν τους Έλληνες να σπεύσουν να καταταγούν, να διαβούν οπλισμένοι τα σύνορα και να πολεμήσουν. Μερικοί τίτλοι τέτοιων ποιημάτων είναι οι εξής:

ΠΡΟΤΡΟΠΗ! του Α. ΚΑΡΑΒΙΑ¹⁴⁸

ΕΙΣ ΤΑ ΟΠΛΑ! του ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΟΚΚΟΥ¹⁴⁹

ΜΑΡΣ του Δ¹⁵⁰

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ του Δ. Ι. Κόκκου¹⁵¹

ΕΓΕΡΤΗΡΙΟΝ του Γ. Ν. ΦΕΡΕΝΤΙΝΟΥ, (Εν Βραΐλα, τη 8 Οκτωβρίου 1885).¹⁵²

ΤΑΝ Η ΕΠΙ ΤΑΝ του ΑΡΙΣΤΕΙΔΗ ΚΑΨΟΚΕΦΑΛΟΥ.¹⁵³

ΣΤΑ ΣΥΝΟΡΑ! Το τραγούδι του πολέμου του Δ. Ι. ΚΟΚΚΟΥ.¹⁵⁴

Στα σύνορα στα σύνορα
Λεβέντες μου και πάλι!
’Σ τον Όλυμπο μας φτερωτοί,
εκεί πετάτε σαν αητοί,
εκεί μικροί μεγάλοι.

’Σ τον Πίνδο ’σ την Όσσα

¹⁴⁶ 9329 414 «Εφημερίς», αρ. 356, 22 Δεκεμβρίου 1885. Η τέχνη είχε τεθεί ποικιλοτρόπως στην υπηρεσία της εθνικής υπόθεσης. Για τις οικογένειες των απόρων εφένδρων δίνονταν θεατρικές παραστάσεις. (9329 403 «Εφημερίς», αρ. 351, 17 Δεκεμβρίου 1885).

¹⁴⁷ 7622 249 «Ακρόπολις», αρ. 1197, 15 Σεπτεμβρίου 1885 και 14316 140 «το Άστυ» αρ. 38, 8 Ιουνίου 1886.

¹⁴⁸ 7622 234 «Ακρόπολις», αρ. 1193, 11 Σεπτεμβρίου 1885.

¹⁴⁹ 7622 257 «Ακρόπολις», αρ. 1200, 18 Σεπτεμβρίου 1885.

¹⁵⁰ 7622 318 «Ακρόπολις», αρ. 1214, 3 Οκτωβρίου 1885.

¹⁵¹ 7622 328 «Ακρόπολις», αρ. 1217, 6 Οκτωβρίου 1885.

¹⁵² 7622 391 «Ακρόπολις», αρ. 1232 22 Οκτωβρίου 1885.

¹⁵³ 7622 347 «Ακρόπολις», αρ. 1221, 11 Οκτωβρίου 1885.

¹⁵⁴ 7622 348 «Ακρόπολις», αρ. 1222, 12 Οκτωβρίου 1885.

Πετάτε, παιδιά,
Μ' ορθό το κεφάλι,
Με δράκων καρδιά.
Μέσα στη θήκη το σπαθί
τόσον καιρό σκουριάζει,
και το τουφέκι το πιστό στέκει στον τοίχο κρεμαστό,
κι αράχνη το σκεπάζει.

...

Ύς τον Όλυμπο, 'ς τα Γιάννινα,
και στη Θεσσαλονίκη.
Εκεί τον όρκο 'ς το σταυρό
και σύνθημά μας φλογερό
Ή ΘΑΝΑΤΟΣ Ή ΝΙΚΗ!

Αυτό το τελευταίο πολεμικό τραγούδι του Δ. Ι. Κόκκου η «Ακρόπολις» το δημοσίευε με χαρά και ήλπιζε να μεταδοθεί στις τάξεις του στρατού και ευχόταν και άλλοι ποιητές να συνθέσουν άλλα και να τα τονίσουν μουσικοί, γιατί έπρεπε να κατασκευαστεί και η ελληνική πολεμική φιλολογία. Παντού, ιδίως στους στρατιωτικούς κύκλους, επισημαινόταν η έλλειψη πολεμικού τραγουδιού και υποδεικνυόταν ότι έπρεπε να γραφτεί για τις ημέρες ένα τραγούδι που να διαδοθεί σε όλες τις τάξεις του στρατού ανάλογο των περιστάσεων. Το κενό αυτό, κατά την «Ακρόπολιν», ερχόταν να αναπληρώσει με το τραγούδι του ο Κόκκος που θεωρούνταν ένας από τους ζωτικότερους εργάτες του ενθουσιασμού των ημερών.¹⁵⁵

Ορισμένα ποιήματα εμπνέονταν από τις κακουχίες της στρατιωτικής ζωής των Ελλήνων επιστράτων αλλά και την αυταπάρνησή τους για την τιμή της πατρίδας. Ένα από αυτά, το *Τραγούδι του Στρατιώτη* του Κωστή Παλαμά, από τα *Τραγούδια της Πατρίδος μου* του ποιητή μετέφερε η «Ακρόπολις» στις στήλες της την ημέρα της γιορτής της Πρωτοχρονιάς, τότε που η νοσταλγία, όπως ήταν φυσικό, για τους Έλληνες επιστράτους θα ήταν έντονη για το σπίτι και τους οικείους. Θεωρούσε η «Ακρόπολις» ότι έπρεπε κυρίως εκείνες τις ημέρες να αναγνωσθεί από όλο τον στρατό. Στο ποίημα προβάλλεται η προθυμία του εφέδρου να καταταγεί αμέσως στον στρατό και η αγάπη του για την πατρίδα, που είναι ισχυρότερη από όλα τα συναισθήματα. Για την αγάπη προς την πατρίδα ο στρατιώτης υπομένει μύριες ταλαιπωρίες. Δεν υπολογίζει την κούραση και τον ιδρώτα των γυμνασίων, περιμένει μόνο ανυπόμονα να δώσει και το αίμα του για την πατρίδα.

Ήμουν 'ς το σπίτι τ' ορφανό βοήθεια μοναχή,
Κ' έφεδρος είμαι· δε με μέλλει.
Έτρεξ' αμέσως 'ς το στρατό μ' ολόθερμη ψυχή,
Γιατί αυτή η πατρίς το θέλει.

Λιγοθυμά η δόλια μου η αγαπητικιά

---

¹⁵⁵ 7622 350 «Ακρόπολις», αρ. 1222, 12 Οκτωβρίου 1885.

Από τη λύπη· «Συλλογίσου
Πως μια αγάπη μ' άρπαξε, μικρούλα μου γλυκειά,
Πλειό σιδερένια απ' τη δική σου!»

Μεσ' 'ς τη σκηνή μ' άλλους πολλούς κάθε νύχτα περά,
Κ' έχω κρεββάτι μου το χώμα.
Αλλά για την πατρίδα μου κοιμούμαι μια χαρά
Κι απάνω 'ς τα μαχαίρια ακόμα.

...

Με τ' όπλο 'ς τα γυμνάσια γυρίζ' ολημερής.
Τώρα ιδρώτα μόνο χύνω,
Μα πότε και το αίμα μου θα τρέξει, ω πατρίς;
Τότε θα ειπώ: κάτι σου δίνω!¹⁵⁶

Αλλά και η στάση των οικείων προσώπων των στρατιωτών καταγράφεται με τρόπο ποιητικό στο ποίημα του Ιωάννη Πολέμη *Δεν επρόφθασε*. Ο πρωταγωνιστής Μήτρος είχε ξεκινήσει από το χωριό του για την Αθήνα με τα λόγια της μάνας του να μη γυρίσει ζωντανός, αν δεν της φέρει τα νέα της νίκης.¹⁵⁷

Ως εχθροί κατονομάζονται κυρίως οι Βούλγαροι, αλλά και οι Τούρκοι. Ωστόσο, όταν πρέπει στο *Εγερτήριο* του Γ. Ν. Φερεντίνου να γίνει επιλογή, προτιμότερη προβαλλόταν η σκλαβιά στους Τούρκους παρά στους βάρβαρους Σλάβους.

...

Όχι! Όχι! Κάλιο Τούρκα και σκλάβα,
κάλιο σίδερα και κρίκος βαρύς,
παρά βάρβαρη Χαχόλα και Σλάβα
άτυχή μου, να σε ιδώ, Πατρίς!¹⁵⁸

Και ο Κωστής Παλαμάς στο ποίημα *Τα δυο πουλιά* (11 Νοεμβρίου 1885), που δημοσιεύεται στην πρώτη σελίδα, διατυπώνει την ίδια άποψη για τη Μακεδονία που πρόσμενε ως απελευθερωτή μόνο την Ελλάδα.¹⁵⁹

Οι Βούλγαροι χαρακτηρίζονται στο *Η πατρίς προς τα τέκνα της* του Κλεόβουλου Χρ. Κοκκολάτου (Εν Αθήναις, τη 5 Οκτωβρίου 1885), απάνθρωπο, αχρείο, νόθο γένος που καταπατεί τα ιερά εδάφη των Ελλήνων.¹⁶⁰ Και ο Κωστής Παλαμάς δεν έχει σε ιδιαίτερη εκτίμηση στους Βουλγάρους, όπως φαίνεται στο πρωτοσέλιδο ποίημά του *Κακοί καιροί*, (8 Νοεμβρίου 1885) που γράφεται με αφορμή τον σερβοβουλγαρικό πόλεμο και τις πρώτες νίκες των Σέρβων, πριν από τη μάχη στη Σλίβνιτσα, όπου οι Σέρβοι υπέστησαν απροσδόκητη ήττα:

Βογιάροι! Μόνο η αρπαγή παλληκαριά σας δίνει,

¹⁵⁶ 7491 003 «Ακρόπολις», αρ. 1302, 1 Ιανουαρίου 1886.

¹⁵⁷ 14316 136 «το Άστυ», αρ. 37, 1 Ιουνίου 1886.

¹⁵⁸ 7622 391 «Ακρόπολις», αρ.1232 22 Οκτωβρίου 1885.

¹⁵⁹ 7622 490 «Ακρόπολις», αρ. 1257, 16 Νοεμβρίου 1885.

¹⁶⁰ 7622 401 «Ακρόπολις», αρ. 1234, 24 Οκτωβρίου 1885.

Πάντα κινούν τα χέρια σας τα λάφυρα, η ληστεία,
Δεν είν' ο πόλεμος για σας 'στερνή δικαιοσύνη,
Αλλά 'στερνή μανία!

Ο ποιητής επισημαίνει την αντίθεση ανάμεσα στους Έλληνες, που επαναστάτησαν και ανάστησαν τη σκλαβωμένη τους πατρίδα, και τους Βουλγάρους, που άργησαν και χρωστούν τη δική τους αφύπνιση στους δυνατούς της εποχής. Τέλος υπογραμμίζεται η δειλία των Βουλγάρων μπρος στην πορεία των Σέρβων προς τη Σόφια. Οι Σέρβοι στο ίδιο ποίημα –όπως και στο σύνολο του Αθηναϊκού Τύπου- αντιμετωπίζονται πιο ευνοϊκά, καθώς παρουσιάζονται να έχουν το δίκιο με το μέρος τους και ελπιδοφόρο ηγέτη τον Μίλαν.¹⁶¹

Ορισμένα ποιήματα, όπως το *Μοιρολόγιον Ηπείρου και Μακεδονίας* του Αναστασ. Π. Σακελλαρίου, (Εν Αθήνας τη 4 8βρίου 1885), αποτελούσαν ένα κάλεσμα των αλύτρωτων περιοχών προς τη μητέρα Ελλάδα να τις λυπηθεί και να τις λυτρώσει.¹⁶²

Αλλα πάλι καλούσαν τις αλύτρωτες περιοχές να ξεσηκωθούν και να ενώσουν τον αγώνα τους με τη μητέρα Ελλάδα, όπως στο *Εμβατήριον* του Παναγιώτου Σ. Συνοδινού (Εν Αθήναις τη 10 Οκτωβρίου 1885)¹⁶³ και στη

Φωνή εκ της δούλης Ελλάδος της Καλυψώς Παρρή επίσης, όπου η δούλη Ελλάδα από τον Δούναβη ως την Τουρκιά στενάζει κάτω από τον ξένο ζυγό και ποθεί λευτεριά. Προτρέπει η ποιήτρια τους αλύτρωτες Έλληνες να ξεσηκωθούν και να ενωθούν με τους ελεύθερους αδερφούς τους και μαζί να αγωνιστούν υπέρ της πατρίδας.

...

Εγερθώμεν, αρκεί τόσους χρόνους
την σκλαβιά να κρατώμεν δειλοί,
των βαρβάρων δεχόμενοι πόνους
κάραν κλίνοντες σιωπηλοί.

...

Οι ελεύθεροι νυν αδελφοί μας,
είναι πρόθυμοι πάντες μαζί,
όταν έχωσι την συνδρομήν μας
Βασιλεύς και Ελλάς η σεπτή

...

Τέλος όλοι με μίαν καρδίαν
Ας ειπώμεν: εις Σε, Βασιλεύ!!!
Αναθέτομεν την αρχηγίαν
Κι ας βοήσωμεν το Ελελεύ!!!¹⁶⁴

Παρόλο που η Θράκη δεν αποτελούσε διεκδίκηση του αθηναϊκού τύπου (όπως και της κυβέρνησης), στους στίχους των ποιημάτων και των τραγουδιών αποτελεί ευσεβή

¹⁶¹ 7622 458 «Ακρόπολις», αρ. 1249, 8 Νοεμβρίου 1885.

¹⁶² 7622 331 «Ακρόπολις», αρ. 1217, 6 Οκτωβρίου 1885

¹⁶³ 7622 357 «Ακρόπολις», αρ. 1224, 14 Οκτωβρίου 1885.

¹⁶⁴ 7622 295 «Ακρόπολις», αρ.1208, 27 Σεπτεμβρίου 1885.

πόθο των ποιητών μαζί με τη Μακεδονία, την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, τα νησιά, την Κρήτη, τον Βόσπορο, την Ασία, την Αλβανία. Στο πνεύμα της Μεγάλης Ιδέας καλούν οι ποιητές όλες αυτές τις περιοχές, Κρήτη, Ήπειρο, Αλβανία, Ελασσόνα, τη Μακεδονία, τη Θράκη, τα νησιά, την Ασία, να ξεσηκωθούν, να αρματωθούν όλοι και να σμίξουν με τη μητέρα Ελλάδα στον αγώνα κατά των Βουλγάρων και των Τούρκων.

ΕΜΒΑΤΗΡΙΟΝ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Σ. ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ (Εν Αθήναις τη 10 Οκτωβρίου 1885)

Πάλ' η Κρήτη πρώτη πρώτη
Με το θάνατο ξαμώνει
Κ' η σκιά του Μελιδώνη
Προπορεύεται χρυσή!
Του Μαρτιού θολό τ' αστέρι
'Σ το Βαφέ γλυκοχαράζει
Και ο τύραννος σπαράζει
'Σ το αθάνατο Νησί!
Εμπρός όλ' η Κρήτη
Με βήμα βαρύ!
Εσέ να νικήση
Κανείς δεν μπορεί,
Κανείς δεν μπορεί!

...

Την παλιά της λόγχη πάλιν
Η Μακεδονί' αρπάζει
Και το σύνθημα φωνάζει
Και η φήμη της ξυπνά
Απ' τ' αδούλωτα Βιτώλια
Και τους αθανάτους βράχους
Με χιλιάδες τουρκομαχους
Ως του Σκάρδου τα βουνά.
Χτυπά!... του Φιλίππου
Φορεί τη στολή
Κ' οι λύκοι του Κρούμου
Σκορπούν δηλοί!
Σκορπάνε δειλοί.
Να κ' η Θράκη κατεβαίνει
Με στεφάνι 'σ τα μαλλιά της
Που απ' του Μάρτη βασιλιά της
Τ' ανασήκωσε τη γη...
'Σ την ορμή της ανασταίνει
Το θαμμένο όνομά της
Και της Λαύρας 'σ τα άρματά της
Φλογοφέγγ' η χαρραυγή.

...

Βουλκομένη κ' η Ασία
Εις της Θράκης την αντάρα
Με της Λέσβου την κιθάρα
Ψάλλει την παλληκαριά!...
Κ' η Ελλάς του Κυναιγγείρου
Κ' η Ελλάς του Κατσαντώνη
Τα παιδιά της αρματώνει
Από μια σ' άλλη μεριά.

...

Ο Ταϋγκετος κι ο Πάρνης
Τη Ροδόπη χαιρετάνε
Και οι αντίλαλοι χτυπάνε
Του Βοσπόρου τα νερά
Κ' η Ελλάς απ' άκρη 'σ άκρη
Μια φωτιά, μια τρικυμία
Με την παντοδυναμία
Σμίγει δόξα και φθορά!

¹⁶⁵

...

Στο πρωτοσέλιδο ποίημα (εθνικός παιάν χαρακτηρίζεται) *Πού είν' ο Βασιλείας μας;* του Παναγιώτου Σ. Συνοδινού οι αλύτρωτες ελληνικές χώρες καρτερούν τον Βασιλιά Γεώργιο ως άλλο Βασιλιά της πόλης που ζωντάνεψε. Στο ίδιο ποίημα διατυπώνεται και η αντίρρηση για την ονομασία της Θράκης με το όνομα Ανατολική Ρωμυλία.

ΠΟΥ ΕΙΝ' Ο ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΜΑΣ;

....

Για κάμε πως το χέρι σου απλώνεις 'στο σπαθί σου!
Για φώναξέ μας «στ' άρματα!» και κάμε το σταυρό σου,
Και θα γνωρίσουν μια φορά για πάντα οι εχροί σου,
Ποιος είν' ο Βασιλέας μας, ποιος είναι ο λαός σου.
Με άρματα το δίκαιο μας και την απελπισία
Θα πάρωμε τη Θράκη μας 'στο πείσμα σου, Ρωσσία.

Θρεμμένοι με το αίμα μας όλοι εκείν' ο τόποι,
Με γλώσσα και μ' ελληνική καρδιά μας καρτερούνε.
Και μας της Λαύρας το σταυρό! Αντίχριστη Ευρώπη,
Εις γην Μαρτύρων δεν μπορούν Μουζικοί να σταθούνε.

**Φράγγοι αγράμματοι, σε ποια ευρήκατε βιβλία,
Ότι ποτέ ελέγετο η Θράκη Ρωμυλία;**

---

¹⁶⁵ 7622 357 «Ακρόπολις», αρ. 1224, 14 Οκτωβρίου 1885.

...

Για τους Βουλγάρους; Εύζωνοι, χιλιάδες τρεις αρκείτε.
Τραβήξου αθεόφοβη στους πάγους σου, Ρωσσία!
Και σεις εις την Στενήμαχον οι Ιερολοχίται!
Στήθη γυμνά! βήμα ταχύ! η ιερά θυσία
Ευθύς ν' αρχίση κ' έφθασεν ο Βασιλειάς! χτυπάτε!
Χριστός ανέστη! Μάρτυρες του Γένους μας, ξυπνάτε.
Εις τη Ροδόπη του Μαρτιού γλυκοχαράζ' η Μέρα!...¹⁶⁶

Ιδιαίτερα συγκινητικό είναι το ποίημα του Αχιλλέα Παράσχου *Τ' Αητόπουλο* που το έγραψε τον Ιανουάριο του 1886. Σε αυτό παρομοιάζεται η Αν. Ρωμυλία με αητόπουλο που ζούσε σε κλουβί σαν φυλακή, αλλά εκείνο διψούσε για αγέρα, λαγκάδια δροσερά, ήλιο, άστρα. Η μάνα του ήταν άρρωστη και μόνο με λόγια μπορούσε να το παρηγορεί, λόγια γεμάτα ελπίδα και γεμάτα περασμένα μεγαλεία. Είχε νονά κακή (τη Μ. Βρετανία) που του έλεγε να κάνει υπομονή, αλλά είχε δώσει το δικαίωμα στον Γύπα (Αυστρία) να εκμεταλλεύεται τον πλούτο του αητόπουλου. Η Ρωσία παρομοιάζεται με αρκούδα που κρατά ευαγγέλιο και σταυρό και παραδίδει στον χοίρο, τη Βουλγαρία, τον τόπο του αητού. Ωστόσο το αητόπουλο με τη φλογερή ματιά ελπίζει στον Θεό και τη δύναμή του.

Αητόπουλο είχε Μητέρα,
Εις όλα πρώτη μια φορά·
Μεγάλωνε χωρίς Πατέρα
Και τα μικρά του τα φτερά
Τάχε κι αυτά ψαλλιδωμένα
Φράγκα Νωνά, Νωνά κακή,
Και σε κλουβί στενό, κλεισμένα

Το είχε σαν σε φυλακή...
Και τούρριχνε μέσ' στο κλουβί του
Πότε και πότε κάτι τι,
Σαν σε ζητιάνο... κ' η τροφή του
Στον τάφο τώστελνε αυτή.

...

Την άπειρη κληρονομιά του
Έτρωγε Γύπας μισητός,
Σ' αυτόν την άφινε η Νωνά του
Κ' επείνα ο μικρός αητός...
Η Μάνα του εις το κρεβάτι
Άρρωστη βρίσκουνταν πολύ,
Κ' έβλεπε με θλιμμένο μάτι
Το πεινασμένο της πουλί

¹⁶⁶ 7622 308 «Ακρόπολις», αρ. 1212, 1 Οκτωβρίου 1885.

Με λόγια το παρηγορούσε,
Γεμάτα ελπίδα η πτωχή,
Για τα παλιά της του μιλούσε,
Μ' ελπίδα τώτρεφε κ ευχή...
Κ' εκείνο έβλεπ' αντικρύ του
Περίλυπο και με οργή,
Να τρώγη ο Γύπας την τροφή του
Στη μητρική του απάνω γη.

...

Κι ακίνητος καιρός περνούσε·
Όταν μια βροχερή αυτή,
Με τρόμ' ο λόγγος εβογγούσε
Και χάρο εμπύρισε η γη.
Αρκούδα εφάνη· μαύρη, πίσσα,
Ωσάν τον άδη σκοτεινή·
Τα δύω της μάτια ήταν λύσσα,
Πλην ήρχουνταν σαν Χριστιανή...
Το Ευαγγέλιο μασσούσε
Μέσα σε στόμα αιματηρό,
Και κάε νύχι της κρατούσε
Σταυρό, που σταύρωνε σταυρό...
Κ' είπε σε χοίρο ξαπλωμένο
Μέσα σε λάσπη περισσή·
«Τον τόπο τον εξακουσμένο
Τα' αητού, θενά τον πάρης συ!»

...

Κ' έγειν' η λάσπ' ηγεμονία,
Κ' έθνος του χοίρου η φυλή,
Κ' η Φράγκικη διπλωματία
Χαράς αντήλλαξε φιλί...
Και το αητόπουλο;- Η ματιά του
Έχυσε ακτίνα φλογερά,
Κ' είπε στη Φράγκισσα Νωνά του,
«Είναι Θεός κ' έχω φτερά!»¹⁶⁷

Τα περισσότερα ποιήματα για να ενθαρρύνουν το πατριωτικό φρόνημα των Ελλήνων περιλαμβάνουν αναφορές σε σημεία σταθμούς της αρχαίας ελληνικής ιστορίας και στο ένδοξο πρόσφατο παρελθόν του Εικοσιένα. Το αρχαίο ελληνικό πνεύμα του Μαραθώνα ενώνεται με τον ηρωισμό του «εικοσιένα» και εμπνέουν τη σύγχρονη τους Αθήνα.¹⁶⁸ Τέτοιες αναφορές υπάρχουν και στο ποίημα *Προς τας*

---

¹⁶⁷ 7491 157 «Ακρόπολις», αρ. 1341, 9 Φεβρουαρίου 1886.

¹⁶⁸ 7622 360 «Ακρόπολις», αρ.1225, 15 Οκτωβρίου 1885.

Αθήνας του Αριστομένη Προβελέγγιου (Εν Αθήναις, την 15 Οκτωβρίου 1885), όπου εκφράζεται συγκίνηση για το πολεμικό πνεύμα που διακατέχει την Αθήνα:

Η ευγενής οργή σου τας παρειάς σου βάφει,
το κυανούν σου δώμα κραυγαί πολέμου πλήσσουν·
κλαγγή σαλεύει όπλων τα ιερά εδάφη·
τα τείχη των ναών σου τα κατηρειπωμένα
εις πνεύμα ζωής φρίσσουν-
Ο Μαραθών ενούται με το εικοσιένα!¹⁶⁹

Αντίστοιχα και στο *Η πατρίς προς τα τέκνα της* του Κλεόβουλου Χρ. Κοκκολάτου (Εν Αθήναις, τη 5 Οκτωβρίου 1885), η πατρίδα χαιρετά τους νέους που κατατάσσονται στον στρατό ως γενναίους απογόνους του Θεμιστοκλή, του Διάκου και του Καραϊσκάκη. Με τη σπουδή τους να καταταγούν οι Έλληνες απέδειξαν ότι έχουν την ανδρεία των Κολοκοτρωναίων. Για να τους φιλοτιμήσει ο ποιητής τους λέει πόσο μοιάζουν στο ανάστημα, το βάδισμα, τη χάρη με τον Μιαούλη, τον Ανδρούτσο, τον Κανάρη.¹⁷⁰ Τέλος, για τη λειτουργία του ένδοξου παρελθόντος της εθνικής «*Παλιγγενεσίας*» ως προτύπου προς μίμηση χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος έμμετρου ιστορικού ανεκδότου του Δ. Ι. Κόκκου : *Ο Μιαούλης*. Ο Μιαούλης του ποιήματος αυτού με ένα καράβι υδραίικο παρέα με το μπρίκι του Σαχτούρη στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης έτρεψε σε φυγή ολόκληρο τον τουρκικό στόλο!¹⁷¹

Η άποψη των ποιητών για την Ευρώπη και τον ρόλο της διπλωματίας είναι αρνητική.¹⁷² Το ποίημα *Προς τα έθνη* του Γ. Α. Κ υπενθυμίζει στα έθνη ότι πήραν τα φώτα τους από την Ελλάδα, και της έκλεψαν τα αγάλματα και όλους τους συγγραφείς.¹⁷³ Στο *Προς τας Αθήνας* ο Αριστομένη Προβελλέγιος (Εν Αθήναις, την 15 Οκτωβρίου 1885) καλεί την Αθήνα να μη διστάσει εξαιτίας της βραδύτητας και της οκνηρίας των διπλωματών, αλλά να τολμήσει να πολεμήσει.¹⁷⁴ Ιδίως μετά την απειλή της βίας από τη μεριά των Μ. Δυνάμεων οι χαρακτηρισμοί γίνονται βαρείς. Έτσι σε πρωτοσέλιδο ποίημά του ο Α. Παράσχος προς τον φίλο Β. Γαβριηλίδη (7491 77 «*Ακρόπολις*», αρ. 1321, 20 Ιανουαρίου 1886) επιτίθεται στους πρωταγωνιστές των Μ. Δυνάμεων, στις οποίες αποδίδονται οι δυσκολίες στην πραγματοποίηση των εθνικών στόχων. Εκδηλώνει ο ποιητής το μένος του κατά των πολιτισμένων βαρβάρων: Ρώσων, Φράγκων, Αυστριακών.

...

Ακούστε, Φράγκοι απάνθρωποι, στο σκότος φωτισμένοι,
Πολιτισμένοι βάρβαροι· την ώρ' αυτή σημαίνει
Καμπάνα στον Ελληνισμό· ο Βίσμαρκ κ' η Ρωσσία

¹⁶⁹ 7622 369 «*Ακρόπολις*», αρ. 1227, 17 Οκτωβρίου 1885.

¹⁷⁰ 7622 401 «*Ακρόπολις*», αρ. 1234, 24 Οκτωβρίου 1885 και 14835 482 «*Χρόνος Αθηνών*», αρ. 240, 6 Νοεμβρίου 1885.

¹⁷¹ 7622 498 «*Ακρόπολις*», αρ. 1259, 18 Νοεμβρίου 1885.

¹⁷² 8410 51 «*Νέα Εφημερίς*», αρ. 22, 22 Ιανουαρίου 1886 και 8410 68 «*Νέα Εφημερίς*», αρ. 28, 28 Ιανουαρίου 1886.

¹⁷³ 7622 331 «*Ακρόπολις*», αρ. 1217, 6 Οκτωβρίου 1885.

¹⁷⁴ 7622 369 «*Ακρόπολις*», αρ. 1227, 17 Οκτωβρίου 1885.

Κτυπά, και χαίρετ' η τρελλή Φραγκιά και Βουλγαρία·

175

...

Ακόμη και την πολιτική κατάσταση σχολίαζαν τα ποιήματα. Ορισμένα απευθύνονταν στις πολιτικές προσωπικότητες της εποχής, τον Τρικούπη και τον Βασιλιά. Τέτοιο ήταν το πρωτοσέλιδο ποίημα *Χαρίλαον Τρικούπην* του Αχιλλέα Παράσχου (15 Οκτωβρίου 1885) στο οποίο καλούσε ως σωτήρα τον Μεσολογγίτη πολιτικό. Προειδοποιούσε τον βασιλιά ότι το στέμμα του θα εξαρτιόταν από τη στάση του στο βουλγαρικό ζήτημα. Πίσω από τον εναρκτήριο λόγο του βασιλιά στη βουλή έβλεπε τον παρασκηνιακό ρόλο της διπλωματίας. Η κατήφεια του βασιλιά ερμηνευόταν ως φιλοπόλεμη διάθεση.

Έλα, έλα! Προδοσία η βραδύτης αυτή είναι·
Δεν σε περιμενουν, όχι αι μικραί μόνον Αθήναι·
Σε ζητεί, Σε αναμένει πάλλουσα τοςούτον χρόνον,
Όλη η Ελλάς, κ' ιδίως η Ελλάς των Μακεδόνων.
Από άκρου έως άκρον πάσα της ξηρά και κύμα
Ακροάζεται το σώζον ν' αντηχήση πάλιν βήμα...

...

Κ' έλα ν' απαντήσης, έλα, εις τα ύβρεις όσας είπον,
Και ειπέ εις τον Μονάρχη των Ελλήνων· «εις τον ίππον».
Ως τον Βίκτωρα κ' εκείνος το διάδημα ας παίξη·
Ας ιππεύση ή ιππεύει ο λαός μας· - ας εκλέξη...-
Εις την ιππασίαν ταύτην κείται και τιμή και θρόνος·
Πώς! Θα τρέχει ο Μιλάνος κατά της θυέλλης μόνος...¹⁷⁶

Ανάλογα και το πρωτοσέλιδο *Προς τον Βασιλέα των Ελλήνων* του Γεωργίου Μ. Βιζυηνού καλούσε τον βασιλιά να δει ότι όλοι ήθελαν τον πόλεμο και μόνο εκείνος δεν ήταν έτοιμος ακόμη. Προσπαθούσε να του κεντρίσει το φιλότιμο λέγοντάς ότι ο Παλαιολόγος τον περιμένει. Του εξέφραζε το παράπονο ότι δεν βρίσκεται δίπλα στη σημαία, μόνο είναι κλεισμένος μέσα σαν ασκητής και δεν βγαίνει ούτε για να χαρεί το φρόνημα το γενναίο των Ελλήνων. Τον προέτρεπε να μην ακούσει τις διπλωματικές σειρήνες για πιθανούς κινδύνους. Διατυπωνόταν ο υπαινιγμός ότι ο θρόνος του θα απειλούνταν, αν δεν σταματούσε να κυβερνά όπως επιθυμούσαν οι ξένοι. Τέλος, του ζητούσε να μην υπολογίσει οποιονδήποτε Έλληνα, όσο πρώτος και αν ήταν, που θα τον απέτρεπε από τη μάχη.

...

Μη, ω μη ακούεις λόγους διπλωματικών Σειρήνων,
Μηδέ βαυκαλίζου λέγων περί πιθανών κινδύνων.
Ουχί κίνδυνος και μέλλων· όλεθρος παρών μας μένει,

¹⁷⁵ 7491 77 «Ακρόπολις», αρ. 1321, 20 Ιανουαρίου 1886.

¹⁷⁶ 7622 360 «Ακρόπολις», αρ.1225, 15 Οκτωβρίου 1885.

αν δεν παύσης βασιλεύων, ως επιθυμούν οι ξένοι.¹⁷⁷

Την ίδια προειδοποίηση, ότι ο θρόνος του κινδύνευε, περιλάμβανε και ο παιάνας του Παναγιώτη Συνοδινού *Πού είν' ο Βασιλείας μας*:

....

Αυτά μου είπαν, Βασιλεία, εκείν' οι ταχυδρόμοι·
Τους στέλ' η Φιλιπούπολι και η Θεσσαλονίκη.
Δαφνοστρωμένοι καρτερούν το βήμα σου οι δρόμοι,
Που το στρατό σου νικητή θα φέρ' η Θεία Δίκη.
Αν εις την πλάνη της φραγγιάς δεν σου χαθούν η ώραις,
Δικαίς σου είναι Βασιλεία, όλαις αυταίς η χώραις.

Κινήσου πριν οι Βούλγαροι το θρόνο Σου γκρεμίσουν,
Κινήσου... Σύσσωμος λαός μαζή σου θα κινήση.
Στ' αλόγου σου το τρέξιμο μυριάδες θα χουμίσουν,
Ποιος πρώτος για τη δόξα σου το αίμα του να χύση.
Από λαγκάδια σε βουνά ο θρόνος να σου να τρέχη,
Παρά χρυσαίς σφαλαγγουδειαίς στολίδια του να έχη.

¹⁷⁸

....

8.2. Σατιρικά ποιήματα

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στα σατιρικά στιχουργήματα του Γεώργιου Σουρή στην εφημερίδα «*το Άστυ*». Ιδιαίτερα σατίρισε την πολεμική ανεμοζάλη που είχε καταλάβει τους πάντες. Στο *Φούρια – Θούρια* ανάγλυφα παρασταίνεται η συγκέντρωση στην Αθήνα Καλαβρυτινών, Λακώνων, Χιωτών, Συριανών, Αρκάδων, Ακαρνάνων, Γορτυνίων. Ο Σουρής δηλώνει ζαλισμένος από τις προσφωνήσεις, τις παράτες, τις παρελάσεις εφέδρων, τους πατριωτικούς λόγους των πολεμιστών παπάδων. Το κλίμα που δημιουργούσαν οι έφεδροι ήταν εορταστικό: φιλιούνταν, αγκαλιάζονταν, και άρχιζαν τον χορό. Ο ποιητής πότε συγκινείται από αυτές τις επιδείξεις συναδέλφωσης και ανδρείας και πότε χωρατεύει.

Ας είχα πόδια δώδεκα εις όλα να προφθάνω,
να ήμαι πρώτος πάντοτε σε καθεμιά παράτα,
ούτε καμμά παρέλασι εφέδρων να μη χάνω,
να βλέπω τόση λεβεντιά, να βλέπω τόσα νιάτα.
Να βλέπω Καλαβρυτινούς, να βλέπω Σκαρπαθιώταις,
να βλέπω και τους Λάκωνας, να βλέπω και τους Χιώταις.

Ω Κύριε των ουρανών, τι ζάλη 'στην Ελλάδα!
ανέτειλεν η χαραυγή του εθνικού παιάνος...
Ο Συριανός ασπάζεται τον φλογερόν Αρκάδα,
κι ο Χιώτης αγκαλιάζεται μετά του Ακαρνάνος.

¹⁷⁷ 14835 441 «Χρόνος Αθηνών», αρ. 220, 17 Οκτωβρίου 1885.

¹⁷⁸ 7622 308 «Ακρόπολις», αρ. 1212, 1 Οκτωβρίου 1885

Κανείς δειλός και άτολμος, παντού παλληκαράδες,
κ' οι Βρονταδούσοι έρχονται μαζί με τους Ξυλάδες.

Ένας παππάς μιλεί εδώ με γαλανή παντιέρα,
τον βλέπεις και σο φαίνεται πως είν' ο Μπουκουβάλας,
τους Γορτυνίους προσφωνεί ο Δούνης παραπέρα,
κι απάνω εις το Σύνταγμα φωνάζει ο Σιγάλας.
Αλλ' από τα παράθυρα μιλεί κι ο Δεληγιάννης,
και το μυαλό σου σταματά, σαστίζεις και τα χάνεις.

...

Κι' εγώ μαζί σας τραγουδώ, κι εγώ με σας χορεύω,
και τότε κλαιν τα μάτια μου και τότε χωρατεύω.¹⁷⁹

8.3. Δημοτικά τραγούδια

Παράλληλα με τη λόγια ποίηση χώρο στον αθηναϊκό τύπο βρίσκει και η δημοτική ποίηση και τα λαϊκά στιχουργήματα, προκειμένου να εκφραστεί πληρέστερα το φρόνημα του ελληνικού λαού.

Οι Γορτύνιοι έφεδροι, καθώς προσέρχονταν, τραγουδούσαν εν χορώ το εξής χαρακτηριστικό για τη μαχητικότητά τους τετράστιχο:

Μανούλες πούχετε παιδιά
Στείλτε καιριά στην Παναγιά
Με το Γκρα και με τον τρόπο
Να τους πάρωμε τον τόπο.¹⁸⁰

Τις μέρες εκείνες της σύγκλησης της επιστρατείας, οι έφεδροι των επαρχιών που δεν προλάβαιναν να καταταγούν διέρχονταν τις οδούς σε παρέες και ευθυμούσαν τραγουδώντας πολεμικά τραγούδια. Παντού, και τη νύχτα ακόμη, αντηχούσαν αυτά τα τραγούδια. Η δημοτική ποίηση, η παραδεδομένη και η αυτοσχέδια, αφυπνίστηκε και αυτή μετά από βαθύ ύπνο. Ακουστήκαν και τα εξ αμάξης αδόμηνα κατά των Βουλγάρων. Τα πρόχειρα αυτά στιχουργήματα κατά την κρίση του αρθρογράφου της «*Εφημερίδος*» δεν είχαν λογοτεχνικές αξιώσεις· μαρτυρούσαν όμως και αυτά το φιλοπόλεμο φρόνημα που επικρατούσε στην κοινή γνώμη.¹⁸¹

Με το τέλος των εχθροπραξιών και του αποπλισμού, παρατηρούσε ο *Τσοπανάκος* «του *Άστεος*» ότι σίγησαν οι δόκιμοι ποιητές. Η μούσα όμως της δημοτικής ποίησης άρχισε αθόρυβα το έργο της. Άρχισε να περισυλλέγει τις διηγήσεις των μαχητών και να καταρτίζει τα απλοϊκά αλλά πολύ ζωντανά τραγούδια, που καθώς θα μεταδίδονταν από στόμα σε στόμα θα καταστούσαν γνωστά στους μεταγενέστερους τα ανδραγαθήματα των αγωνιστών. Η δημοτική ποίηση, αυτοφυής όπως τα πεύκα και τα

---

¹⁷⁹ 14316 27 «το Άστυ», αρ. 2, 18 Οκτωβρίου 1885.

¹⁸⁰ 9329 247 και 248 «Εφημερίς», αρ. 282, 9 Οκτωβρίου 1885.

¹⁸¹ 9329 240 «Εφημερίς», αρ. 279, 6 Οκτωβρίου 1885.

έλατα των ελληνικών βουνών, ουδέποτε σίγησε στις κρίσιμες περιστάσεις του έθνους, αλλά το παρακολουθούσε σε κάθε του βήμα και τόνιζε μέσα στις πεζές εποχές τις αναλαμπές που υπενθύμιζαν τη δόξα του παρελθόντος.¹⁸²

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η κοινή γνώμη και οι δημοσιογράφοι ξεσηκώθηκαν κατά της πραξικοπηματικής προσάρτησης της Βόρειας Θράκης από τη Βουλγαρία και κατά των Βουλγάρων. Ζητούσαν πόλεμο με δημοσιεύσεις ποιημάτων, επιστολών, με οργάνωση υπαίθριων αγορεύσεων, διαδηλώσεων, με περιγραφές της ενθουσιώδους κατάταξης εφέδρων, με τη ρητή προθυμία τους να υποστούν κάθε θυσία, αίματος ή χρήματος. Αξιοσημείωτο όμως είναι ότι δεν ζητούσαν πόλεμο για την απελευθέρωση των Ελλήνων της Βόρειας Θράκης, αλλά ζητούσαν είσοδο των στρατευμάτων στη Μακεδονία, τα Ιωάννινα, την Κρήτη. Περισσότερος λόγος γινόταν για τη Μακεδονία, διεκδίκηση και της κυβέρνησης που έφερε την Ελλάδα αντιμέτωπη μόνο με την Τουρκία. Παρόλο που η Θράκη δεν αποτελούσε διεκδίκηση της κυβέρνησης, στους στίχους των ποιημάτων και των τραγουδιών αποτελεί ευσεβή πόθο των ποιητών κοντά σε άλλες αλύτρωτες περιοχές του Ελληνισμού. Ο αθηναϊκός τύπος ξεσήκωσε την κοινή γνώμη υπέρ του πολέμου σε τόσο μεγάλο βαθμό και δημιούργησε με τα δημοσιεύματά του τέτοιο πατριωτικό κλίμα, που ελάχιστοι είχαν το θάρρος αδεώς να μιλούν για αφοπλισμό και υποχώρηση.

Ο τύπος, ως ο μοναδικός μεσάζων της εποχής ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους πολίτες, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στον ξεσηκωμό του εθνικού φρονήματος και στον προσανατολισμό της οργής της κοινής γνώμης. Έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην υιοθέτηση από την κυβέρνηση μιας αδιέξοδης στρατηγικής και στην τελική επονείδιστη πτώση της κυβέρνησης από την ίδια τη βουλή που την ανέδειξε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αθανασιάδης, Παντελής, «Περιήγηση μνήμης και τιμής στις ρίζες. Χωριά και πόλεις της Θράκης κατά τον 19^ο αιώνα», *Βορέας*, Τεύχος 51, (Σεπτέμβριος 2009), σελ. 62-67.
2. Albert, Pierre, *Ο τύπος*, Αθήνα: Ι.Ζαχαρόπουλος.
3. Αναστασιάδης, Γιώργος Ο., 1944, Σαμπανόπουλος, Βασίλης Γ., *Η νεότερη ιστορία της Θεσσαλονίκης και ο τύπος*, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης του Δήμου Θεσσαλονίκης: Πολιτιστικό Κέντρο Β.Ε. Εθνικής Τραπέζης Ελλάδος, 1993.
4. Αποστολίδης, Κοσμάς Μυρτίλος (επιμέλεια Γ.Α. Μέγα), *Η της Φιλιππουπόλεως ιστορία από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Εν Αθήναις: Ένωση των Απανταχού εξ Ανατολικής Ρωμυλίας Ελλήνων, 1959.
5. Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος Α., *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού τ. 1.*

¹⁸²14316 140 «το Άστυ» αρ. 38, 8 Ιουνίου 1886.

Θράκη, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1991-2000.

6. Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος Α., *Το Μακεδονικό ζήτημα, γένεση, διαμόρφωση, εξέλιξη, λύση*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1993.

7. Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος Α., Μουτσόπουλος Νικόλαος Κ., Κεσόπουλος Αριστείδης, *Αλησμόνητες πατρίδες της Θράκης: Αν. Θράκη, Κωνσταντινούπολη, Ανατ. Ρωμυλία*. Θεσσαλονίκη: Εκδότης: Τζιαμπίρης - Πυραμίδα, 2005.

8. Γούναρη, Β., «Οι ελληνοβουλγαρικοί ανταγωνισμοί μέσα από τις ανταποκρίσεις του “Φάρου της Μακεδονίας” (Φθινόπωρο 1885)», *Μακεδονικά* 23 (1983), σσ. 148-171.

9. Διβάνη, Λένα, *Ελλάδα και Μειονότητες: το σύστημα διεθνούς προστασίας της κοινωνίας των Εθνών*, Αθήνα : Νεφέλη, 1995.

10. Διβάνη, Λένα, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947)*. Απόπειρα πατριδογνωσίας, Αθήνα: Καστανιώτη Α.Ε., 2000.

11. Δρούλια, Λουκία, - Κουτσοπανάγου, Γιούλα, *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου, 1784-1974: εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, (Ελλάδα), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Ε.Ι.Ε., 2008.

12. *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, Αθήναι: Πάπυρος, 1981-1994.

13. Ευθυμιάδης, Απόστολος Π., *Η συμβολή της Θράκης στους απελευθερωτικούς αγώνες του Έθνους (από το 1361 έως το 1920)*, Αλεξανδρούπολη: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Κονδύλη Α.Ε., 2001.

14. *Ιστορία του ελληνικού έθνους, τόμος ΙΔ, Νεώτερος Ελληνισμός από το 1881 ως 1913*, Αθήναι: Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, 1977.

15. Καλογερέα, Στέλλα, *Ανατολική Ρουμυλία: Ονομα-Ιστορία-Λαϊκός Πολιτισμός*, Κομοτηνή: Κέντρο Θρακικών Μελετών, 1992-1994.

16. Καρολίδης, Π. *Η Ανατολική Ρωμυλία και ο Ελληνισμός. Θράκη και Μακεδονία*, Αθήνα: ΡΗΣΟΣ, 1992.

17. Καρυκόπουλος, Πάνος Γ., *200 χρόνια Ελληνικού τύπου: 1784-1984*, Αθήνα: Γρηγόρης, 1984.

18. Κόντης, Βασίλης, - Κοτζαγεώργη, Ξανθίπη, (επιμ.) *Οι Έλληνες της Βουλγαρίας*, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου - Πανελλήνια Ομοσπονδία συλλόγων Ανατολικής Ρωμυλίας, 1999.

19. Κορδάτος, Γιάννης, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας, Δ΄, (1862-1900)*, Αθήνα: 20^{ος} αιώνας, 1956-1960.

20. Κόρμαλης, Αθανάσιος Λ., *Ανατολική Ρωμυλία, Η Αλύτρωτη*

Ορφική Γη, Αθήνα: Πελασγός, 1994.

21. Κοτζαγεώργη, Ξανθίππη - Παναγιωτοπούλου, Α., *Νεώτερη και σύγχρονη ιστορία της Θράκης: Βιβλιογραφικός οδηγός*, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1993.

22. Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη Ξανθίππη, *Η ελληνική εκπαίδευση στη Βουλγαρία, (1800-1914): η ιστορία, οι δομές και ο ρόλος της*, Θεσσαλονίκη: Φαιστός, 1997.

26. Κουμαριανού, Αικατερίνη, *Ο ελληνικός προεπαναστατικός τύπος: Βιέννη-Παρίσι (1784-1821)*, Αθήνα: Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, 1995.

27. Λάσκαρις, Μιχαήλ Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα (1880-1923)*, Θεσσαλονίκη, 1978.

28. Λούβη, Λίνα, *Περιγέλωτος Βασιλείου, Οι σατιρικές εφημερίδες και το εθνικό ζήτημα (1875-1886)*, Αθήνα: Εστία, 2002.

29. Λουλές, Δημήτρης Κ., *Η θέση των Ελλήνων απέναντι στην ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία*, Ιωάννινα: εκδόσεις Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 1991.

30. Μάγερ, Κώστας, *Ιστορία του ελληνικού τύπου*, Αθήναι, 1957-1960. Α΄

31. Μέγας, Γεώργιος Α., *Ανατολική Ρουμελία*, Αθήναι, 1945.

32. Μίλλερ, Ουίλλιαμ, *Η Τουρκία καταρρέουσα*, Αθήνα: Ευάγγελος Κων/νος Λάζος, 1994.

33. Μυστακίδου, Κατερίνα, *Η μεγάλη ιδέα στον Τύπο του γένους: ο Τύπος στην Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία (1800-1923)*, Αθήνα: Πατάκη, 2004.

34. Νάλτσας, Χριστόφορος Α., *Ανατολική Ρωμυλία. Η Κατάληψις Αυτής υπό των Βουλγάρων και ο ναυτικός αποκλεισμός της Ελλάδος 1885-1886*, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1963.

35. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, Καλ., *Σελίδες Ιστορίας. Θράκη 1870-1886*, Αθήνα: Πιτσιλός, 1984.

36. Ristelhueber, Rene, *Ιστορία των βαλκανικών λαών*, Αθήνα: Παπαδήμας, 2000.

37. Σοϊλεντάκης, Νικόλαος Π., *Ιστορία του θρακικού Ελληνισμού : από την ανατολική Ρουμελία στην ανατολική και δυτική Θράκη*, Αθήνα: Πιτσιλός, 1996.

38. Σφέτας, Σπυρίδων, *Η εκπαίδευση ως μοχλός εκβουλγαρισμού των Ελλήνων της Ανατολικής Ρωμυλίας: ο σχολικός νόμος του 1891*. Εισήγηση στο 1^ο Πανελλήνιο συνέδριο Ανατολικορωμυλιωτών, Κομοτηνή, 4-6 Απριλίου 2008.

39. Σφέτας, Σπυρίδων, *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις 1880-1908*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2008.

40. Τοντόροφ, Νικολάϊ, *Η βαλκανική πόλη, 15ος-19ος αιώνας : κοινωνικο-οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1986 .

41. Τοντόροφ, Νικολάϊ, *Σύντομη ιστορία της Βουλγαρίας*, Αθήνα: Νέα Σύνορα

, 1983.

42. Τρίχα, Λύντια, *Διπλωματία και Πολιτική. Χαρίλαος Τρικούπης - Ιωάννης Γεννάδιος. Αλληλογραφία 1863-1894*, Αθήνα: ΕΛΙΑ, 1991.

43. Χριστόπουλος, Παναγιώτης Φ., *Εφημερίδες: αποκείμενες στη βιβλιοθήκη της Βουλής, 1789-1970: περιγραφικός κατάλογος*, Αθήνα: Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, 1993.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

1. Κεντρική Σελίδα της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων:
<http://catalog.parliament.gr/#focus>

2. Ιστοσελίδες της ψηφιακής Εγκυκλοπαίδειας Britannica.
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/23878/Gyula-Grof-Andrassy>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/171307/Dreikaiserbund?anchor=ref262714>

3. Ιστοσελίδα του βουλγαρικού προξενείου στην Ελβετία.
<http://www.bulembassy.ch/Experience%20Bulgaria.pdf>

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

1. *Ακρόπολις*: από τον Σεπτέμβριο 1885 ως τον Αύγουστο 1886 και τα φύλλα της 1 και 2 Ιανουαρίου 1887.

2. *Εφημερίς*: από τον Απρίλιο 1885 ως τον Δεκέμβριο 1885 και τα φύλλα της 1 και 2 Ιανουαρίου 1887.

3. *Νέα Εφημερίς*: από τον Σεπτέμβριο 1885 ως τον Ιούνιο 1886 και τα φύλλα της 1 και 2 Ιανουαρίου 1887.

4. *Παλιγγενεσία*: από τον Σεπτέμβριο 1885 ως τον Ιούνιο 1886 και τα φύλλα της 1 και 2 Ιανουαρίου 1887.

5. *Πρωία*: από τον Μάρτιο 1886 ως τον Ιούνιο 1886 και τα φύλλα της 1 και 2 Ιανουαρίου 1887.

6. *Σφαίρα*: τα φύλλα στα οποία γίνεται η παραπομπή.

7. *το Άστυ*: από τον Οκτώβριο 1885 ως τον Ιούνιο 1886, τον Νοέμβριο 1893 και τα φύλλα της 1 και 2 Ιανουαρίου 1887.

8. *Χρόνος Αθηνών*: από τον Σεπτέμβριο 1885 ως τις 21 Ιανουαρίου 1886.

9. *Ωρα*: το φύλλο της 1.1.1887.

Σερέτη, Β. (2015). Ο απόηχος της προσάρτησης της Ανατολικής Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία στον αθηναϊκό τύπο. Στο: Σέργης, Μ. και συνεργάτες (Επιστημονική Επιτροπή), *Όψεις της Ιστορίας και του Πολιτισμού της Θράκης*. Κομοτηνή: Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών Δ.Π.Θ., Περιφερειακή Διεύθυνση Π/θμιας και Δ/θμιας Εκπαίδευσης Αν. Μακεδονίας και Θράκης. σελ. 171-206.

Βάγια Σερέτη, M.Sc.
Καθηγήτρια Β/θμιας Εκπαίδευσης
Γενικό Λύκειο Ιάσμου
69200-Ία σ μ ο ς
E-mail: vsreti@sch.gr